

НѢХУУ
 НУХУУ

1. Atrodo, kad kiekvienas menas ir kiekvienas mokslas, taip pat kiekvienas veiksmas ir sąmoningas pasirinkimas siekia ko nors gero. Todėl teisingai buvo pavadinta geriau tai, ko visi siekia! Be to, aišku, kad tikslai būna skirtingi: vienu tikslai yra tik veikla, o kitų — dar ir tos veiklos padariniai. Kai tikslai neapsiriboja tik veikla, tos veiklos padariniai būna vertingesni negu pati veikla. Kadangi yra daug veiklos, menų ir mokslų² rūšių, tai būna ir daug tikslų: gydymo meno tikslas yra sveikata, laivų statybos — laivas, karo meno — pergale, ūkio tvarkymo — turtas. Kur tokie menai būna pajungti kuriai nors aukštesnio meno sričiai, kaip antai jojimo menui būna pajungtas žastų dirbimo menas ir kitų jojimui reikalingų daiktų gamyba, o pats jojimo menas ir apskritai karo menas — karinio vadovavimo menui, ten ir kiti menai panašiai būna pajungti kitiems menams. Visais tokiais atvejais aukštesnių menų tikslai yra vertingesni už jiems pajungtų menų tikslus — juk dėl jų tikslų siekiama ir šių.

Nėra jokio skirtumo, ar veiklos tikslas yra pati veikla, ar šar kas nors be veiklos, kaip antai mūsų kė tik min tuose menuose.

2. Jeigu įvairių veiklos rūšių tikslas yra tas, kurio mes siekiame dėl jo paties, o visa kita norime pasiekti tik dėl šito galutinio tikslo ir kiekvienu atveju pasirenkame, žiūrėdami ne kokio kito tikslo — tai būtų „daina be galo“, ir mūsų siekimas būtų tuščias ir beprasmiškas, — o tik šito, tai aišku, kad tas galutinis tikslas bus gėris, tai yra aukščiausiasis gėris.

Argi tą gėrį pažinti nėra svarbu, ir mūsų gyvenime? Argi mes, jį pažinę, negalėme tarsi šauliai, taikantis i talkinį, lengviau pataikyti ten, kur reikia? O jeigu taip, tai mes turime pamėginti bent bendrais bruožais nustatyti, kas jis yra ir kuriam menui ar mokslui priklauso.

Atrodo, kad jis priklauso svarbiausiojo ir aukščiausiojo meno sričiai. Toks menas — tai valstybės valdymo valstybei, kuriais mokslais ir koku mastu kiekvienas pilietis turi užsimti. Mes matome, kad net ir garbingiausi menai jam yra pajungti, kaip antai karo, ūkininkavimo ir iškalbos menai. Kadangi jis naudojasi visais kitais menais, be to, dar įstatymais nustato, ką reikia daryti ir nuo ko susilaikyti, tai jo galutinis tikslas apima ir visų kitų menų tikslus. Todėl šis tikslas žmonėms yra aukščiausiasis gėris. Nors šis tikslas yra toks pat ir paskiram žmogui, ir valstybei, vis dėlto jis stipriau ir tobuliau pasireiškia valstybėse — ir stiekiant [aukščiausiojo gėrio], ir jį išsaugant. Sveikintinas dalykas, kai jį pasiekia paskiras žmogus, bet daug gražiau ir kilniau, kai jį pasiekia ištisos tautos ir valstybės³.

3. Mes čia ir tyrinėsimė šiuos dalykus. Šiaip ar taip, jie siejasi su valstybės mokslu⁴. Mes jausimės pakankamai išdėstę dalyką tada, kai išaiškinsime jį tiek, kiek leis turimoji medžiaga. Juk ne visuose mokslimuose tyrinėjimuose reikia siekti visiško tikslumo, pūnašiai kaip ir ne visuose amatinkų ir menininkų kūrinuose. Mat kilnumo ir teisingumo supratimui, sudaranciam valstybės mokslo objektą, būdinga tiek daug skirtumų ir svyravimų, jog kilo mintis, kad tie dalykai yra tik sutartiniai, o ne prigimtiniai. Panašų svyravimą matome ir gėrybių sampratoje, nes daug kam ir jų kilo nelaimės: juk ne vienas yra žuvęs dėl turto, ne vienas — dėl narsumo.

Todėl mes, kalbėdami apie tokius dalykus ir remdami šiuos tokiomis prielaidomis, pasitenkinsime tuo, kad nurodysime tiesą tik apgalvomis ir bendrais bruožais, ir kalbėdami apie dalykus, kuriuos išmanome tik ap-

kritai ir remdam. esi atitinkamomis prielaidomis, parodysimė tik iš jų išplaukiančias atitinkamas išvadas. Taip pat turėtū ir skaitytojas suprasti kiekvieną dėstymo dalelę. Mat išprusęs skaitytojas kiekvienoje mokslo srityje reikalaus tik tiek tikslumo, kiek jo leidžia dalyko prigimtis. Panašiai būtų beprasmiška iš matematiško reikalauti tik argumentų regimybės, o iš oratoriaus — loginių įrodymų.

Kiekvienas tinkamai sprendžia tik apie tai, ką jis išmano, — čia jis būna geras teisėjas. Apie paskiras sritis tinkamai sprendžia tik tas, kuris tose srityse yra išprusęs, o visapusiškai sprendžia tik visapusiškai išprusęs žmogus. Todėl jaunuoliui nedera klausyti pasakaitų iš valstybės mokslo srities. Mat jis dar neturi gyvenimo patirties, o paskaitos kaip tik remiasi patirtimi ir nagrinėja kaip tik ją. Be to, jaunuolis labiau yra linkęs pasiduoti jausmams ir aistroms, tad tokios paskaitos jam būtų nenaudingos ir beprasmės, nes jų tikslas yra ne pažinimas, o veiksmas. Be to, nėra jokio skirtumo, ar žmogus jaunas dėl amžiaus, ar dėl nesubrendusio būdo, nes šį trūkumą lemia ne metai, o tai, kad jauni žmonės pasiduoda jausmams ir jų skatinami siekia savo tikslų. Tokiems žmonėms, panašiai kaip ir nesuvaldantiems, pažinimas yra nenaudingas. O tiems, kurie savo siekius ir veiksmus rimtai planuoja, pažinimas būna didžiai naudingas.

Tai tokia tegul bus įžanga apie klausytoją, apie tai, kaip reikia suprasti dėstomą medžiagą, ir apie patį dėstomą dalyką.

4. Kadangi kiekvienas pažinimas ir kiekvienas sąmoningas pasirinkimas siekia tam tikro gėrio, tai mes, tęsdami dėstymą, paklauskime, ko siekia valstybės tvarkymo menas ir koks iš visų veikia pasiekiamų gėrių yra aukščiausias. Dėl jo pavadinimo beveik visi žmonės sutinka: ir mintia, ir išsimokslinusių jį vadina laimė. O laimę jie sutapatina su žodžiais „gerai gyventi“ ir „sėktis“. Bet dėl laimės esmės jau nėra sutarimo: minios nuomonė nesutinka su išminčių nuomone. Dauguma žmonių ją laiko kokiu nors aiškiai matomu ir apčiuo-

piamu dalį, ku, pavyzdžiui, malonumu arba urtu, arba garbe — kiekvienas vis kuo kitu. Dažnai net tas pats žmogus apie ją yra vis kitos nuomonės: apsirgęs laiko laime sveikatą, nuskurdęs — turtą, o žinodami esą ne mokytį, žmonės gerisi tais, kurie kalba įspūdingai ir vartoja jiems nesuprantamus posakius.

Kai kurie⁶ manė, kad, be visų tų apčiuopiamų gėrybių, yra dar gėris pats savaimė, dėl kurio visi tie dalykai yra virtę gėrybėmis. Visas tas nuomones iširti būtų beprasmė; mes apsiribosime tik tomis nuomonėmis, kurios yra labiausiai paplitusios ir atrodo bent kiek moksliskos.

Mes neturime užmiršti, kad yra skirtumas tarp dėstymo, kuris remiasi pradmenimis, ir dėstymo, kuris veda prie pradmenų. Juk ir Platonas teisingai kėlė klausimą ir tyrinėjo, ar kelias eina nuo pradmenų, ar veda prie pradmenų — panašiai kaip stadione: [ar bėgamajam tuo teisėjui posūkio stulpo link, ar atvirkščiai?]. Reikia pradėti nuo žinomų dalykų, o šie būna dvejoji: arba tik mums žinomi, arba žinomi apskritai. Mes turime pradėti nuo tų dalykų, kurie mums žinomi. Todėl reikia, kad tas, kuris klausys paskaitų apie gėrį, teisingumą ir apskritai apie valstybės tvarkymo meną (ir iš to turės naudoti), jau iš anksto turėtų tam tikrų gerų įpročių. Mat išieities taškas yra „kad“ [dalykų nurodymas], ir jeigu tas „kad“ pakankamai paaiškės, nebereikės pridėti dar ir „kodėl“. Tokių įpročių žmogus arba jau turi įgirdus, arba lengvai juos įgis. O tas, kuris jų neturi ir nesugeba perimti, tegul paklauso, ką sako Heziodas:

⁶ Tas geriausias tasai, kurs, viską giliai apgalvojęs,

M to, kas jam pagaliau išeis ateity kuo geriausia.

Be šaunotolis ir tas, kurs klausu gerų patarimų.

Tas gi, kurs pats nesuvokia nei kito gerų patarimų

N dėda savo širdin, tas vyras — niekam netikęs⁸.

5. Bet mes grįžkime prie tos vietos, nuo kurios buvome pasukę į šalį. Atrodo, kad dauguma žmonių — ir tai yra patys menkiausi žmonės — ne be pagrindo geri ir laimę supranta taip, kaip įprasta kasdieniniame gyvenime, ir laime laiko malonumą. Todėl jie mėgsta

gyvenimą, kupiną malonumų. Mat yra trys pagrindiniai gyvenimo būdai: ką tik mūsų minėtasis gyvenimas, gyvenimas tarnaujant valstybei ir filosofo gyvenimas. Dauguma žmonių yra vergiškos prigimties — jie pasirenka gyvulių gyvenimą. Ir vis tiek atrodo, kad jie turi šoki toki pagrindą, nes tarp aukštas vietas užimančių žmonių pasitaiko nemaža tokių, kuriems būdingos tos pačios aistros, kaip ir Sardanapalui⁹.

Kilnūs ir veiklūs žmonės pasirenka garbę — toks apskritai yra tikslas žmogaus, kuris savo gyvenimą paskyrė valstybei. Bet šis tikslas yra labiau išorinis negu tas, kurio mes siekiame. Mat čia svarbesnis yra tas, kuris teikia garbę, o ne tas, kuris ją gauna, tuo tarpu aukščiausiai geri mes įsivaizduojame glūdint mūsų pačių viduje ir sunkiai atskiriamą nuo mūsų. Be to, atrodo, jog žmonės siekia garbės norėdami įsitikinti, kad jie patys yra verti. Todėl jie nori, kad juos gerbtų išmanantys žmonės, kurie juos gerai pažįsta, ir gerbtų už dorumą. Iš to darosi aišku, kad dorumas yra didesnė vertybė, ir galėtume sakyti, kad tai ir bus tikslas žmogaus, gyvenančio valstybės labui. Bet atrodo, kad ir šaunumas dar nėra tikslas tikraja to žodžio prasme. Juk gali atsitikti, kad doras žmogus visą gyvenimą miega arba nieko neveikia ir, be to, dar patiria kančias nie ir didžiausias nelaimės. Šitaip gyvenančio žmogaus niekas nelaikys laimingu, nebent norėtų žūt būt išsaugoti savo paradoksalųjį teiginį. Bet užteks apie tai — jau pakankamai apie tai buvo kalbėta plačiau publikai skirtuose veikaluose¹⁰.

Trečiasis gyvenimo būdas yra filosofo tyrinėtojo gyvenimas — jį panagrinėsime vėliau. Pinigus kaupiančio žmogaus gyvenimas nėra laisvas, ir aišku, kad turimas nėra mūsų siekiamas gėris — juk jis yra tik priemonė kam nors kitam. Todėl tikslu veikiau galėtume laikyti anksčiau paminėtus dalykus [malonumą ir garbę], nes juos vertiname dėl jų pačių. Bet atrodo, kad ir jie nėra galutinis tikslas, nors juos remia visiems žinomi argumentai. Tuos dalykus kol kas atidėkime į šalį.

3. Bus geriau, jei mes panagrinėsime aukščiausiąjį gėjų apskritai ir aptarsime paskiras nuomones apie jį, nors toks nagrinėjimas bus labai nemalonus, nes idėjas pradėjo vartoti mums artimi vyrai¹¹. O vis dėlto, norint išgelbėti tiesą, bus geriau — ir net būtina — atimesti net ir tas mintis, kurios mums yra pasidariusios savos ir tarsi į širdį įaugusios, — juk mes esame filosofai. Ir draugai, ir tiesa mums yra mieli, bet mūsų šventa pareiga atiduoti pirmenybę tiesai¹².

Tie, kurie pagrindė šią mokslą, nesukūrė idėjų tų daiktų, apie kuriuos kalbėdami jie vartojo žodžius „pirmesnis“ ir „paskesnis“, todėl jie nesugalvojo nė skaičių idėjos. Tačiau žodį „geras“ mes talkome ir esmei, ir kokybei, ir santykiui. Bet tas, kas yra pats savaime, esmė, yra iš prigimties ankstesnis už santykį (santykis yra tarsi kokia būtis atžala arba atsiktiktinis priedas). Todėl nėra jokios bendros idėjos tų dalykų, kuriems mes pridėdame žodį „geras“.

Toliau. Kadangi žodis „geras“ turi tiek pat prasmių, kaip ir žodis „yra“ — jis vartojamas esmės kategorijoje, pavyzdžiui, dievas, protas; kokybės kategorijoje, pavyzdžiui, dorybės; kiekybės kategorijoje, pavyzdžiui, saikas; santykio kategorijoje, pavyzdžiui, naudingas; laiko kategorijoje, pavyzdžiui, proga; vietos kategorijoje, pavyzdžiui, gyvenamoji vieta ir kt., — tai aišku, kad negali būti [geras] kas nors visuotinai bendras ir vienas, nes tuo atveju [šis žodis] negalėtų būti vartojamas visose kategorijose, o tik vienoje.

Toliau. Kadangi vienai idėjai priklausantių daiktų ir mokslas yra vienas, tai ir visų daiktų, kuriems taikome žodį „geras“, taip pat turėtų būti tik vienas mokslas. O iš tikrųjų yra daug mokslų, net ir tada, kai žodį „geras“ vartojame vienoje kategorijoje, pavyzdžiui, progos mokslas: ar atveju tai bus karo mokslas, ligotė — gydymo menas. Arba saiko atžvilgiu: ligotė — gydymo menas, o mankštai — gimnastika.

Taip pat neaišku, ką tie žmonės nori pasakyti, prie 1096b kiekvienos sąvokos pridėdami „pats savaime“, juk 66 „žmogus pats savaime“ ir „žmogus“ — tai tos pačios

būtybės, žmogaus, pavadinimas. Nerasi jokio skirtumo tarp „žmogaus paties savaime“ ir „žmogaus“. O jeigu taip, tai tas pat bus ir dėl „gerio paties savaime“ ir „gerio“.

Taip pat „gėris pats savaime“ nebus didesnis gėris dėl to, kad jis yra amžinas, juk ilgalaikis baltumas nebus baltėnis už viendienį baltumą. Gal patikimesnis yra pitagorininkų mokslas — jie į gėrybių eilę įjungia ir vienetą. Atrado, kad jais seka ir Speusipas¹³.

Bet apie tai bus kalbama kitur¹⁴. Mūsų išdėstytai kritikai būtų galima prikišti: čia kalbama ne apie kiekvieną gerio pasireiškimą, o tik apie vienos idėjos apimamas gėrybes, kurių žmonės siekia ir kurias labai vertina dėl jų pačių, o tas gėrybes, kurias jos kuria arba kaip nors išsaugoja, arba sutrukdo tam, kas joms priešinasi, laiko tik priemone anoms įgyti ir vadina gėrybėmis kitokia prasme. Aišku, kad gėrybės taip vadinamos dvejopa prasme: gėrybes pačios savaime ir gėrybės kaip priemonės anoms įgyti. Todėl, gėrybes pačias savaime atskyrę nuo naudingų dalykų, pažiūrėkime, ar viena idėja apima gėrybes pačias savaime. Kokias gėrybes galėtume pavadinti gėrybėmis pačiomis savaime? Argi ne tokias, kurių siekiame tik dėl jų pačių, pavyzdžiui, protingumą, regėjimą, kai kuriuos malonumus ir garbę? Nors kartais jų siekiame ir dėl kitų tikslų, vis tiek jas galėtume priskirti prie gėrybių pačių savaime. O gal nėra kito gerio paties savaime, kaip tik gėrio idėja? Tada ji būtų tik tuščia forma be turinio. O jeigu ir kiti dalykai priklauso prie gėrybių pačių savaime, tai juose visuose turėtų išryškėti ta pati gėrio sąvoka, kaip antai ta pati baltumo sąvoka tinkamui žmogui ir baltiesiems dažams. Bet garbei, protingumui, me onumui būdinga vis kita, skirtinga gerio sąvoka. Taigi nėra kokio nors visuotinio gerio vienos idėjos prasme.

Tad kokia prasme gėrį vadiname gėriu? Juk „gėris“ — ne atsiktiktinis homonimas, taikomas įvairiems dalykams. O gal taip vadiname dėl to, kad tie visi gėriai yra kilę iš vienintelio bendro gerio arba visi

sirktia to paties vienintelio gėrio, o gal taip sakome pagal analogiją? Antai kaip kūnui būdingas regejimas, taip sielai — profingumas; analogiškai ir kitiems dalykams. Bet dabar tuos dalykus verčiau atidėkime į šalį. Tikslus jų nagrinėjimas priklauso kitai filosofijos sričiai.

Panašiai yra ir su idėjų mokslu. Net jeigu ir egzistuoti gėris, kuris būtų vienas ir būtų siejamas su visuais gerais dalykais apskritai arba egzistuoti skyrimas ir pats savaimė, aišku, kad žmonės savo veiksmais negalėtų jo realizuoti arba igyti. Bet žmonės kaip tik siekia tokio gėrio. Tiesa, kai kas galėtų manyti, kad tą absoliutų gėrį būtų galima pažinti atsižvelgiant į gėrybes, kurias galima iš tikrųjų igyti ir realizuoti. 1097a Tai būtų mums tarsi pavyzdys: iš jo mes galėtume geriau pažinti „gėrybes mums“, o pažinę jas ir igyti. Šis teiginys turi šiekį tokį pagrindą, bet jis prieštarauja praktinei menų veiklai: visi menai siekia savojo gėrio ir stengiasi ištaisyti jo trūkumus, bet nesirūpina pažinti absoliutų gėrį. Žinoma, tai nėra pagirtinas dalykas, kad visi menininkai nepažįsta tokios svarbios pagalbinės priemonės ir net nesistengia pažinti. Bet, kita vertus, sunku nesutikti ir su tokiu samprotavimu: kokia nauda bus audėjui ar dailidei iš to, kad jis pažins absoliutų gėrį? Arba kaip taps geresniu gydytoju ar karvedžiu tas, kuris bus pasinėręs į tos idėjos kontempliaciją? Juk aišku, kad gydytojas turi galvoje ne „sveikatą pačią savaimė“, o žmogaus sveikatą, tikriaus sakant, savo ligonio sveikatą. Juk jis gydo paskirus žmones. Tai tiek apie šitas problemas.

7. Grįžkime vėl prie mūsų nagrinėjamo gėrio ir pažiūrėkime, kas tai yra. Kiekvienoje veikloje ir kiekviename mene jis būna vis kitoks. Vienoks jis būna gydytuo mene, kitoks karo mene, panašiai ir kituose menuose. Tai kas yra tas kiekvieno meno gėris? Argi jis nebus tai, dėl ko daroma visa kita? Gydytuo mene tai bus sveikata, karo mene — pergale, statybos mene — namas, kituose menuose — vis kas kita. Tai bus kiekvienos veiklos ir kiekvieno pasiryžimo tikslas. Juk

dėl jo žmonės daro visa kita. Taigi, jeigu visos veislės rūšys turi vieną tikslą, tai bus ir vienas veikla pasiekiamas gėris, o jei yra daug tikslų, tai bus daug ir pasiekiamų gėrybių.

Tad mūsų samprotavimas, eidamas kitu keliu, priėjo tą pačią išvadą. Pamėginkime tą dalyką dar geriau išsiaiškinti. Kadangi yra daug tikslų, o mes kartais vienus tikslus pasirenkame dėl kurio nors kito tikslo, pavyzdžiui, turtą, fleitą, apskritai visokius įrankius, tai aišku, kad ne visi tikslai yra galutiniai — tik aukščiaušiasis gėris yra galutinis tikslas. Taigi, jeigu yra tik vienas galutinis tikslas, tai jis ir bus mūsų siekiamas gėris, o jeigu jų yra daug, tai gėris bus tas, kuris bus tobuliausias. Tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, vadiname tobulesniu už tą, kuris yra tik priemonė kitam tikslui pasiekti, o tą, kurio niekuomet nesiekiame dėl kitų tikslų, — tobulesniu už tuos tikslus, kurių siekiame ir dėl jų pačių, ir dėl kitų tikslų. Absoliučiai tobulu vadiname tą tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, o niekuomet — dėl kitų tikslų.

Toks gėris kaip tik yra laimė. Mat ją visuomet pasirenkame dėl jos pačios, o niekuomet — dėl ko nors kito. Garbę, malonumą, išmintingumą, kiekvieną dorybės rūšį pasirenkame ir dėl jų pačių — juk, net nesitikėdami iš jų kokios naudos, mes kiekvieną iš jų pasirinktume, — bet ir dėl laimės, nes manome, kad jie mus ves į laimę. Tačiau laimės niekas nepasirenka dėl kitų dalykų, o pasirenka tik dėl jos pačios.

Tas pat įeina ir remiantis [laimės] pakankamumo sau sąvoka. Mat tobuliausiam gėriui pakanka paties savęs. Pakankamumo sau sąvoką mes talkome ne tik paskiram vietašam žmogui, bet taip pat susijusiam su tėvais, vaikais, žmona ir apskritai su draugais ir piliečiais, nes žmogus iš prigimties yra skirtas bendruomeni. Tik reikia nustatyti kokią nors šių ryšių ribą, nes jei siesime žmogų su profėviais, ainiiais ir draugų draugais, nebus galo. Tačiau apie tai vėliau pakalbėsime. Pakankamu sau mes vadiname tai, kas, visiškai atskirai imama, padaro gyvenimą pageidaujama ir neturintį

jokių trūkumų. Mes manome, kad toks dalykas yra laimė: ji yra labiausiai iš visų gėrybių siektina, nes nėra kitų gėrybių sumos sudedamoji dalis, o jei įjungtume ją į kitų gėrybių aibę, net mažiausio gero dalyko pridedėjimas padarytų ją dar labiau siektiną; mat tas pridedas padidintų jos vertę, o didesnė gėrybė visuomet yra labiau siektina. Taigi atrodo, kad laimė yra tai, kas tobula, kam pakanka savęs paties; ji yra mūsų veiklos galutinis tikslas.

Aukščiausiojo gėrio sutapatinimas su laime galbūt jau yra apskritai visų pripažįstamas dalykas, bet vis tiek būtų pageidautina tiksliau nusakyti, kas ji yra. Į tai atsakysime, jei nustatysime, kokie yra žmoniems būdingi darbai. Mat kaip fleitinko, skulptoriaus, kiekvieno menininko ir apskritai kiekvieno dirbančio ir ką nors pasiekiančio vertingumą ir sėkmę lemia darbo rezultatai, taip, atrodo, turėtų lemti ir žmogaus, jei žmogui iš viso yra būdingi kokie darbai. Dailidė ir batsiuvis dirba ir pasiekia tam tikrų rezultatų. Nejaugi žmogus kaip toks nieko nedirbtų ir iš prigimties būtų neveiklus? Kaip akis, ranka, koja ir apskritai kiekviena kūno dalis turi sau būdingą funkciją, taip, matyt, ir žmogus, be dalinių funkcijų, turi tam tikrą savo funkciją. Kas tai galėtų būti? Tai nebus gyvybės pasireiškimas, nes jis yra bendras ir augalams, o mes ieškome to, kas būdinga tik žmogui. Taigi atmeskime gyvybės pasireiškimą,— jos funkcija yra maitinti ir augti. Toliau būtų gyvybė kaip pojūčių pasireiškimas. Bet ir ši gyvybės apraška yra bendra ir arkliai, ir jaučiui, ir kiekvienam gyvūnui. Tad belieka tik tam tikrą protą turinčios sielos dalies veikla. Ta sielos da is paklūsta protui, o kita vertus, ji pati turi protą ir vėl, kia protaudama. Kadangi ši [su sielos protingąja dalimi susijusi] gyvybės apraška yra suprantama dvejopai¹⁵, tai iš tų dviejų prasmių reikia pasirinkti gyvybės apraišką kaip proto veiklą, nes ji geriau atitinka gyvybės sąvoką. Taigi žmogui priderantis darbas yra jo sielos veikla, kuri remiasi jos protinguoju pradū arba vyksta ne be jos protingąjo prado, jeigu tam tikro žmogaus ir žy-

maus žmogaus darbą rūšies atžvilgiu vadiname tapačiais, pavyzdžiui, kitaristo ir žymaus kitaristo darbą, ir taip darome visais atvejais, atitinkamo darbo pranašumu laikydami meistriškumą: kitaristo darbas yra grojimas, o žymaus kitaristo — puikus grojimas; jeigu taip yra ir jeigu žmogaus darbu laikome tam tikrą gyvenimo būdą, t. y. gyvenimą kaip sielos veiklą ir darbą remiantis protinguoju sielos pradū, o žymaus žmogaus gyvenimą laikome tokiu pačiu, tik geriau ir tobuliau veikiančiu; jeigu kiekvienas darbas tobulai atliekamas tik remiantis jam būdinga dorybe,— jei taip yra, tai aukščiausias žmogui pasiekiamas gėris yra sielos veikla jai būdingos dorybės prasme, o jeigu yra daug dorybės formų, tai geriausias ir tobuliausias dorybės¹⁶ prasme.

Reikia dar pridurti: per visą žmogaus gyvenimą, nes „viena kregždė dar ne pavasaris“, taip pat ir viena diena ar Panašiai nepadarys žmogaus laimingo viena diena ar trumpas laiko tarpas.

Tai tokie aukščiausiojo gėrio apmatai. Mat pirmiausia reikia sukurti apmatus, o jau paskui smulkiai aprašinėti. Kai apmatai geri, tada bet kas gali darbą tobulinti ir pietoti jo sudedamąsias dalis. Laikas čia būna geriausias patarėjas ir padėjėjas. Šitokiu būdu vyko ir menų pažanga, nes kiekvienas gali pridėti tai, ko dar trūksta.

Bet čia reikia prisiminti tai, ką anksčiau sakėme: ne visuose dalykuose reikia siekti tokio pat tikslumo — kiekvienu atveju siekti tik tiek, kiek leidžia turimoji medžiaga, ir tik tokiu mastu, kokį galima pasiekti nagrinėjant atitinkamam dalyui būdingu metodu. Juk, pavyzdžiui, dailidė ir matmatikas skirtingai žiūri į stačiakampį: vienas žiūri, ki o stačiakampis yra naudingas jo darbui, o kitas tiria, kas jis yra ir kokios jo ypatybės, nes jam rūpi tirti pačią tiesą. Panašiai reikia elgtis ir kitais atvejais, kad šalutiniai dalykai neužgožtų pagrindinio. Ne visur lygiai reikia ieškoti ir priežasčių, kartais užtenka parodyti, kad tikrai taip yra, pavyzdžiui, pradmenų atveju — juk ičities taškas ir

pradmuo yra tai, kas iš tikrųjų yra. Vienus pradmenis gaime pažinti indukcijos būdu, kitus intuicija, dar kitus tam tikru pripratimu, kitus vėl kitokiais būdais. Prie kiekvieno pradmens reikia pamėginti eiti tuo keliu, kuris atitinka jo prigimtį, ir stengtis tiksliai apibrėžti, nes tai labai svarbu tolesniam tyrinėjimui. Juk manoma, kad pradžia yra daugiau negu pusė viso dalyko¹⁷, ir tyrinėjant ji daug ką nušviečia.

8. Laimę reikia tyrinėti remiantis ne tik loginėmis išvadomis ir prielaidomis, iš kurių darome tas išvadas, bet taip pat žmonėse paplitusiomis nuomonėmis apie ją, nes su tiesa visi faktai sutinka, o tarp netiesos ir tiesos tuojau iškyla nesutarimų.

Gėrybės yra skirstomos į tris rūšis: į vadinamąsias išorines, į sielos gėrybes ir kūno gėrybes. Iš jų sielos gėrybes mes laikome aukščiausiomis ir gėrybėmis tikrąja to žodžio prasme, o sielos veiklą ir darbą priskiriame prie sielos gėrybių. Taigi mūsų aukščiausiojo gėrio apibrėžimas yra teisingas; jis sutinka su iš senovės einančia žmonių nuomone, filosofai jį taip pat priima. Jis yra teisingas dar ir dėl to, kad tam tikra veikla ir darbas yra laikomi galutiniu tikslu, nes tuo galutiniu tikslas priskiriamas prie sielos, o ne prie išorinių vertybių. Su mūsų apibrėžimu dera ir teiginys, kad laimingas žmogus gerai gyvena ir jam gerai einasi, nes pagal mūsų apibrėžimą laimė yra geras gyvenimas ir gerovė.

Mūsų laimės apibrėžime yra ir visi paprastai žmonių reikalaujami laimės elementai. Mat vieniems laimė yra dorybė, kitiems — supratingumas, dar kitiems — filosofų išmintis. Kiti prie šių dalykų arba prie vieno kur'o nors iš jų dar pridėda malonumą arba juos supranta kaip neatskiriamai susijusius su malonumais, arba nete malonumų, pagaliau dar kiti prie viso to pridėda išorinę sėkmę. Daugelis tų nuomonių yra plačiai paplitusios, jos atsirado dar senovėje, kitas skelbia tik kai kurie žymūs vyrai. Abiem atvejais negalima sakyti, kad tos nuomonės visiškai klaidingos — bent vienu arba keliu atžvilgių jos yra teisingos.

Mūsų apibrėžimas sutinka su [nuomonėmis] tų, kurie sako, kad laimė yra dorybė arba tam tikra dorybė, nes dorybei būdinga sielos veikla, atitinkanti dorybę. Žinoma, yra didelis skirtumas, ar aukščiausiąjį gėrį suprantame kaip dorybės turėjimą, ar kaip naudojimąsi ja, ar jį laikome tik [sielos] nuostata (*hexis*), ar veikla. Juk gali būti [sielos] nuostata, bet nieko gero nepada- 1099a
rome, kaip antai miegodami arba ir šiaip nieko neveikdami. Veikloje šito negali būti, nes žmogus būtinai veiks ir gerai veiks. Kaip olimpiadose ne tie apvainikuojami, kurie yra gražiausi ir stipriausi, o tie, kurie dalyvauja varžybose — iš jų kai kurie tampa nugalėtojais, — taip ir gyvenime tik tie gauna pergalės vainiką, kurie teisingai veikia.

Jų gyvenimas jau pats savaime yra malonus. Mat malonumas yra sielos būseną, o malonumą kiekvienam teikia tai, kas ką mėgsta, pavyzdžiui, arklys tam, kuris mėgsta arklius, scenos reginys tam, kuris tokius reginius mėgsta, lygiai taip pat ir teisingi darbai tam, kuris mėgsta teisingumą, ir apskritai doras poelgis tam, kuris mėgsta dorybę. Daugumos žmonių malonumai kovoją vieni su kitais, nes jie nėra malonumai iš prigimties¹⁸, o tas, kuris mėgsta kilnius dalykus, džiaugiasi tik tais dalykais, kurie iš prigimties yra malonūs — tokie būna dorybingi darbai: jie yra malonūs ir tiems, kurie mėgsta kilnumą, ir patys savaime. Tokių žmonių gyvenimui nereikia malonumo tarsi kokio prikabinamo papuošalo, nes jų gyvenimas yra savaime malonus. Prie to, kas pasakyta, dar reikia pridurti, kad tas, kuris nesidžiaugia kilniais darbais, negali būti laikomas dorybingu; juk nepavadinai teisingu to, kuris nesidžiaugia teisingu elgesiu, nei kilniaširdžiu to, kuris nesidžiaugia kilniaširdiškais darbais, — taip yra ir visais kitais atvejais. O jeigu taip, tai dori veiksmai yra patys savaime malonūs: kiekvienas iš jų yra ne tik malonus, bet ir vertingas bei gražus — ir didžiaustu mastu, jeigu tik kilnus žmogus apie juos teisingai sprendžia, o, kaip sakėme, jis sprendžia teisingai. Taigi laimė yra aukščiausias, gražiausias ir maloniausias gėris; tos trys sąvokos

yra viena nuo kitos neatskiriama, kaip pasakysa De-
lo¹⁹ įrašė:

Kas teisingiausia — gražiausia, o būti sveikam — naudingiausia.
Bet maloniausia užvis — tai, ką tu myli, laimėt.

Mat visi šie dalykai priklauso prie aukščiausiųjų
veiklos formų. Tas veiklos formas arba vieną iš jų —
pačią geriausią — vadiname laime.

Vis dėlto, kaip jau sakėme, laimei reikia ir išori-
nių gėrybių. Mat, neturint materialinių išteklių, neima-
noma arba bent jau nelengva kilniai elgtis. Juk daug
1099b ką galime pasiekti tik turėdami draugų, tarsi kokčių
įrankių, arba turto, arba politinę galią. Kai kurių gė-
rybių, pavyzdžiui, aukštos kilmės, gerų vaikų, grožio,
stoka aptemdo pačią laimę. Juk nebus labai laimingas
bjauros išvaizdos, žemos kilmės, vienišas ir bevaikis
žmogus. Dar mažiau laimės turės tas, kurio vaikai ir
draugai bus blogi arba kurio geri vaikai išmirs. To-
dėl, kaip sakėme, laimei reikia ir šitokių palankių ap-
linkybių. Užtat kai kurie žmonės sėkmę sutapatina su
laime, o kiti — dorybė.

9. Čia kyla klausimas: ar laimę įgyjame mokyda-
miesi, ar į ją įprasdami, ar kokiu kitu būdu lavinda-
miesi? O gal laimė yra dievų dovana arba atsiranda
atsitiktinai? Jeigu dievai apskritai žmonėms duoda ko-
kių dovanų, tai, nuosekliai galvojant, ir laimė turėtų
būti dievų duota, tuo labiau kad ji yra vertingiausia
iš visų žmogiškų gėrybių. Bet tai priklauso kitai mūsų
tyrinėjimo sričiai. Tačiau net jeigu ji nebūtų dievų
stunčiama, o tik atsirastų iš dorų elgesio arba moky-
mosi, arba lavinimosi, vis tiek ji būtų dieviškiausia iš
visų gėrybių, nes, būdama dorybės tikslas ir atpildas už
dorybę, ji vis tiek būtų dieviška ir palaiminga.

Laimė yra daug kam prieinama; tam tikru būdu mo-
kydamiesi ir stropiai lavindamiesi, ją gali įgyti visi, jei
tik jie nebus doroviškai suluošinti. Jeigu geriau šito-
kiu būdu tapti laimingam, o ne atsitiktinai, tai reikia
manyti, kad iš tikrųjų taip ir yra, nes dalykams, ku-
rie susiję su prigimtimi, būdinga būti kuo tobuliau-

siems. Panašiai ir dėl tų dalykų, kuriuos žmogus ir kiek-
viena priežastis kuria sąmoningai, o ypač tų, kurie
susiję su geriausiosios priežasties²⁰ veikimu. Būtų gru-
biausia klaida kilniausią ir gražiausią dalyką patikėti
atsitiktinumui.

Mūsų laimės apibrėžimas šiek tiek paaiškina ir klau-
simą, ar laimė yra atsitiktinumas. Mes sakėme, kad
laimė yra tam tikra sielos veikla jai būdingos dorybės
prasme. Iš kitų gėrybių vienos yra laimei būtinos, o
kitos savo esme yra jai tik pagalbinės priemonės ir
naudingi įrankiai. Tatoi sutinka su tuo, kas iš pradžių
buvo pasakyta. Ten nustatėme, kad valstybės valdymo
menas yra aukščiausias tikslas. Jis labiausiai rūpinasi
auklėti piliečius, kad jie būtų geri ir sugebėtų kilniai
elgtis.

Suprantama, kad nei jaučio, nei arklio, nei kito
kurio gyvulio mes nepavadinėtume laimingu, nes nė
vienas iš jų negali dalyvauti tokioje veikloje, kurią mes
aprašėme. Dėl tos priežasties ir vaikas nėra laimingas,
nes dėl jauno amžiaus jis dar negali užsimti tokia
veikla, o jeigu vaikai būna vadinami laimingais, tai
tik turint viltį, kad jie tokie bus. Mat, kaip sakėme,
laimei reikia ir tobulos dorybės, ir ištiso gyvenimo.
Juk gyvenime įvyksta visokių pasikeitimų ir virko
atsitinka: net laimingiausių žmogų senatvėje gali ištikti
baisios nelaimės, kaip, pavyzdžiui, Trojos epe pasakoja-
ma apie Priamą; jo, patyrusio tokią laimę ir taip ne-
laimingai žuvusio, niekas nepavadinus laimingu.

10. O gal nė vieno žmogaus negalima laikyti lai-
mingu, kol jis tebegyvena? Gal, kaip patarė Solonas,
reikia „žvelgti į galą“²¹? O jeigu su tuo sutiksime, tai
argi galima sakyti, kad numiręs žmogus jau yra laim-
ingas? Gal tai būtų nesąmonė, ypač kad mes laimę lai-
kome tam tikra veikla? Bet jeigu mes mirusio nelaiko-
me laimingu — ir Solonas to nenori teigti, jo mintis
tokia: žmogų reikia laikyti tikrai laimingu tik tada,
kai jis būna jau išsivadavęs nuo nelaimių ir nesėk-
mių, — ir šitas požiūris mums sukelia tam tikrą neaiš-
kumą. Juk paplitusi nuomonė, kad ir miręs patiria ir

gera, ir bloga kaip ir gyvasis, kaip antai garbė ir ne-
garbė, vaikų, apskritai palikuonių sėkmes ir nesėkmes,
tik šito nejučia. Bet ir čia yra neišku. Juk žmogui,
kuris visą gyvenimą nūgyveno laimingai ir gražiai nu-
mirė, iš palikuonių gali gresti visokių nemalonių da-
lykų: vieni palikuonys gali būti geri ir pelnytai sėk-
mingai gyventi, o kiti — atvirksčiai. Be to, ir priklausai-
somai nuo atstumo tarp atskirų kartų jų likimai gali
visai įvairuoti. Būtų tikrai keista, jei ir miręs visa tai
kartu su jais išgyventų ir būtų čia laimingas, čia nelai-
mingas. Bet, kita vertus, taip pat būtų keista, jei paliku-
onių likimas visiškai arba bent trumpą laiką tarpą
neatsilieptų jų protėvių likimui.

Bet grįžkime prie pradžioje iškelto klausimo. Gal
jo išsprendimas padėtų išaiškinti ir šiuos neiškumus.
Jeigu reikia žvelgti į gyvenimo pabaigą ir tik tada žmo-
gų laikyti laimingu — ne dėl to, kad jis yra laimingas,
bet kad anksčiau buvo laimingas, tai argi ne keista, jei
tada, kai žmogus laimingas, bus vengiama sakyti tiesą
1100b dėl tos priežasties, kad gyvųjų nenorima vadinti lai-
mingais, nes galimi visokie laimės pasikeitimai, o lai-
mė įsivaizduojama kaip tai, kas pastovu ir labai sun-
kia išjudinama, tuo tarpu žmogų dažnai ištinka visokios
likimo permainos? Juk aišku, kad, žiūrėdami tų per-
mainų, tą patį žmogų turėtume vadinti čia laimingu,
čia vėl nelaimingu, — taip laimingą padarytume tarsi
koku chameleonu ir statula, stovinčia ant supuvusio
pjedestalo. O gal apskritai klaidinga žiūrėti likimo per-
mainų? Juk ne nuo jų priklauso tai, kas gera ar bloga;
kaip jau sakėme, žmogaus gyvenime jos yra reikalin-
gos kaip tam tikras priedas, bet tikrajai laimei lemia-
mas dalykas yra dorovinis tobulėjimas, o tai, kas jam
priešinga, sukelia nelaimę.

Mūsų laimės apibrėžimą patvirtina ir ką tik minėtas
šio klausimo sprendimas. Juk jokie žmogaus darbai
nepasizymi tokiu pastovumu kaip dorovinga veikla —
toji veikla yra net patvaresnė už mokslus, o aukščiau-
sios tos veiklos formos yra pačios patvariausios, nes
laimingas žmogus jomis giliausiai ir nuolat vykdo savo

gyvenimo paskirti. Matyt, dėl tos priežasties jos nie-
kuomet neūmiršamos. Tad laimingas žmogus visuo-
met jaus tą siekiamą laimės pastovumą, visą gyvenimą
jis išliks toks pat laimingas. Jei ne visuomet, tai bent
dažniausiai jis savo darbu ir kontempliacija realizuos
dorovines vertybes, o atsitiktines laimės permainas
iškęs kuo kilniausiai, prisitaikydamas prie kiekvienos
iš jų, — tai bus tikrai geras žmogus, tvirtas, neprie-
kaištingas.

Atsitiktinių permainų būna daug, didelių ir mažų.
Aišku, kad mažosios laimės permainos — tiek geros,
tiek priešingos — neišmuša gyvenimo iš vėžių. Didelės
ir dažnos laimės permainos, priešingai, jeigu jos būna
geros, gyvenimą padaro dar laimesnį — jos skirtos
gyvenimui papuošti, o jomis pasinaudojant galima at-
likti ir vertingus darbus. O jeigu įvyksta atvirksčiai,
tada jos apkartina ir gadina laimę: kelia liūdesį ir
dažnai sutrukdą darbą. Bet net ir tokiais atvejais būna
ryškus kilnus elgesys, jei tik žmogus ramiai iškenčia
daug ir didelių smūgių — ne todėl, kad jis būtų ne-
jautrus, bet todėl, kad yra kilnus ir didžiadvasis.

Bet jeigu, kaip sakėme, pagrindinis gyvenimo požiū-
mis yra veikla, tai nė vienas laimingas žmogus negali
tapti nelaimingas, nes jis niekada nedarys to, kas yra
žema ir ko verta neapkęsti. Mes manome, kad tikrai
geras ir protingas žmogus visas laimės permainas kil-
niai iškęs ir kiekvienu atveju pagal aplinkybes kiek
tik įmanoma kuo geriausiai jomis pasinaudos, jis pa-
sielgs kaip geras karvedys, kuris visuomet geriausiai
panaudos turimą kariuomenę pergalei pasiekti, arba
kaip ba siuvyys, kuris iš turimos odos sugebės pasiūti
puikiau.ius batus, — juk taip elgiasi ir visi kiti meistrai.
O jeigu taip, tai laimingasis niekuomet negalėtų tapti
nelaimingas, — žinoma, jis nebūtų ir išties nelaimingas,
jeigu jį ištiktų Priamo likimas.

Laimingas žmogus taip pat negali būti nepastovus ir
lengvai pažeidžiamas permainų. Atsitiktiniai likimo
smūgiai iš pastovios laimės jį nelengvai išmuš, nebent
jie būtų stiprūs ir dažni. Po tokios nelaimės jis greitai

negalėtų vėl tapti laimingas: jeigu iš viso taptų, tai tik po ilgų nugalėjimų metų, per kur tuos įgytų daug garbės ir sėkmės.

Tad kas galėtų kliudyti pavadinti laimingu žmogumi tą, kuris, darbuodamasis pagal tobulos dorybės dėsnius ir būdamas pakankamai aprūpintas išorinėmis geiybėmis, nugalėjęs ne kuri nors trumpą laiką tarpą, bet visą savo gyvenimą? O gal dar reikia pridurti — kuris visą gyvenimą šitaip nugalėjęs ir gražiai numiręs? Juk mes ateities nežinome, o laimę tariame esant galutinį tikslą ir visais atžvilgiais perdėm tobulą. O jeigu taip, tai laimingais vadinsime tuos tebegyvenančius žmones, kurie turi ir turės visus tuos dalykus, kuriuos čia paminėjome,— vadinasi, laimingais žmonėmis, kiek žmonės gali būti laimingi. Tai tiek apie šias problemas.

11. Bet sakyti, kad mūsų palikuonių ir visų mūsų draugų likimai niekuo neprisdėda prie mūsų laimės, būtų negražu ir priešinga žmonių nuomonei. Juk žmonės atsitinka daug visokiausių ir skirtingiausių dalykų. Vieni įvykiai mums būna artimesni, kiti mažiau mus liečia. Taigi būtų grasu kiekvieną iš jų nagrinėti, ir nebūtų galo. Tad užteks pakalbėti apie juos apskritai ir tik bendrais bruožais. Kaip iš paskirą žmogų užgriūvančių nelaimių vienos sunkiai ji prisilegia ir paveldi, o kitos atrodo lengvesnės, panašiai ir viso draugų būrio nelaimės, ir jeigu yra daug didesnis skirtumas, ar tos nelaimės ištinca gyvą, ar mirusį, negu, pavyzdžiui, tragedijoje — ar žiaurūs įvykiai atsitinka dar prieš dramos veiksmą, ar paties vaidinimo metu, tai reikia atitinkamai atsižvelgti ir į šią skirtumą, o 1101b gal dar ir pasvarstyti, ar mirusį ji gali pajusti kokį nors gėrį ar blogį. Išvada iš to, atrodo, bus tokia: jei koks nors gėris ar blogis pasiekia mirusius, tai jis turi būti — imamas absoliučiai arba mirusiųjų atžvilgiu — tik nežymus ir menkas. O jei ne, tai kiekybės ir kokybės atžvilgiu jis gali būti tik toks, kad neįstengia nei nelaimingųjų padaryti laimingų, nei iš laimingųjų atimti laimę. Taigi galima padaryti išvadą, kad draugų sėkmės, taip pat ir nesėkmės mirusiems daro šokią to-

ką įtaką. Bet toji įtaka yra tokio pobūdžio ir tokio stiprumo, kad negali nei laimingų padaryti nelaimingų, nei šiaip ką nors panašiai pakeisti.

12. Išnagrinėję šias problemas, perėikime prie kito klausimo: ar laimė priklauso prie vertybių, kurias mes tik giriame, ar prie garbingiausių vertybių? Aišku tik, kad ji nepriklauso prie galimybių. Kiekvienas vertas pagyrimo dalykas yra giriamas dėl tam tikros ypatybės arba dėl tam tikro santykio su kuo nors. Juk mes giriame teisingą, narsų ir apskritai dorovingą žmogų ir pačią dorybę dėl jų veiklos ir pasiekimų, o stipruolį, bėgiką ir kiekvieną įvairių sporto šakų atstovą dėl to, kad jie iš prigimties turi tam tikrą ypatybę ir yra susiję su vertingumu ir laimėjimais. Tada aišku ir iš dievų garbinimo. Juk juokinga, kad dievai siejami su mumis. Bet taip atsitinka dėl to, kad garbinimas yra kaip tik susiejimas su kuo nors.

Jeigu giriami tokie dalykai, kuriuos čia minėjome, tai aišku, kad aukščiausios vertybės yra skiriamas ne pagyrimas, o kai kas aukštesnio ir geresnio. Iš tikrųjų taip ir yra. Juk mes garbiname ir laikome laimingais dievus ir tuos žmones, kurių dieviškumas yra labai ryškus. Panašiai elgiamės ir su aukščiausiomis vertybėmis. Juk niekas negiria laimės, kaip giriamas teisingumas, o priskiria jai didžiausią vertingumą ir laiko ją palaiminga, nes ji yra dieviškesnė ir vertingesnė.

Atrodo, jog Eudoksas²² puikiai užtarė malonumą, reikalaujanti, kad jam būtų suteiktas pergalės prizas. Kad malonumas, nors ir priklausydamas prie gėrybių, nėra giriamas, jis aiškė ženklų, jog jis yra aukštesnis už tuos dalykus, kurie giriami, o tokie esą dievybė ir aukščiausiasis gėris: nes šių dalykų atžvilgiu ir visi kiti dalykai yra vertinami.

Mat pagyrimas teikiamas dorybei, nes ji įgalina žmones dorovingai elgtis, o šlovinami lygiai ir kūno, ir dvasios laimėjimai. Bet apie tai galėtų tiksliau pasakyti tie, kurie pašlovinimus kuria, o mums iš to, kas 1102a pasakyta, jau aišku, kad laimė priklauso prie didžiau-

dalis — aš tu, tu galvoje mitimo ir augimo priežastį. Šitokią sielą, galią veikiau nečū kurią kitą turime priskirti visiems maistu mintantiems gyviams, tiek gemalams, tiek išsivysčiusiems organizmams.

1102b

Šios sielos galios dorybė yra bendra visiems gyvūnams, o ne tik žmonėms, nes šita sielos dalis ir šita galia veikia ypač miegant, o tada mažiausiai būna aišku, ar žmogus yra geras, ar blogas. Todėl ir sakoma, kad pusę gyvenimo laimingas žmogus niekuo nesiskiria nuo nelaimingo. Tai aišku: juk miegas — visiškai sielos neveiklumas, o pagal veikimą nustatome, ar ji gera, ar bloga. Nors gali atsitikti, kad kai kurie judesiai — tiesa, labai silpnai — pasiekia sielą; todėl gerų žmonių sapnai būna geresni negu paprastų žmonių. Bet apie tai užteks. Maitinančiąją sielos dalį palikime nuosalyje, nes ji nesusijusi su žmogiškąja dorybe.

Yra ir kita sielos prigimties dalis, taip pat neprotiną, bet ji tam tikru būdu susijusi su protinguoju sielos pradū. Mes ją randame susivaldanciuose ir nesusivaldanciuose žmonėse: čia giriame protingumą ir tą sielos dalį, kuri turi protingąjį pradą, nes ji teisingai žmogui veda ir skatina siekti to, kas vertingiausia. Bet ir vienoje, ir kitoje pasireiškia dar ir kita jėga, nusistačiusi prieš protingąjį pradą: ji kovoja ir priešinasi protui. Kaip būna su paralizotomis kūno dalimis — kai jas nori pajudinti į dešinę, jos, priešingai, pajuda į kairę, — lygiai taip yra ir su siela: nesusivaldancio žmogaus polinkiai traukia į protui priešingą pusę. Bet kūno nukrypimą matome, o sielos — ne. Vis dėlto reikia pripažinti, kad ir sieloje yra kažkas protingajam pradi priešinga, kas jam priešina: ir spiriasi. Kokia prasme tas pradą yra skirtingas, ča mums nesvarbu. Kaip sakėme, ir jis susijęs su protinguoju pradū. Susivaldancio žmogaus jis paklūsta protingajam pradū, dar paklusnesnis jis būna nuosaikaus ir narsaus žmogaus: čia jis visiškai sutaria su protinguoju pradū.

Taigi ir neprotingasis sielos pradąs yra dvejopas: augalinis — šis visiškai neturi nieko bendro su protinguoju pradū, ir geidžiantysis — apskritai siekiantysis

83

siųjų vertybių ir yra tobula. Taip yra dar ir dėl to, kad laimė yra pradąs. Juk dėl jos mes ir visa kita darome, o pradą ir gėrybių priežastį laikome garbingiausiu ir dievišku dalyku.

13. Kadangi laimė yra tam tikra sielos veikla, grindžiama jai būdinga tobula dorybe, tai reikia aptarti dorybę. Tada mes galbūt geriau išvelgsime ir laimės esmę. Juk ir tikras valstybės veikėjas ypač ja rūpinasi. Mat jis nori piliečius padaryti dorovingus ir paklusnius įstatymams. Pavyzdžiū čia yra Kretos ir Spartos įstatymų leidėjai, galbūt tokie yra ir kai kurie kiti. O jeigu šis tyrinėjimas priklausau valstybės mokslui, tai mūsų svarstymas vyksta pagal iš pat pradžių numatytą planą. Aišku, kad mes tyrinėjame tik žmogiškąją dorybę, nes siekiame tik žmogiškojo gėrio ir žmogiškosios laimės. Žmogiškąją dorybę mes vadiname ne kūno, o sielos dorybę — juk ir laimę vadiname sielos veikla. O jeigu taip, tai valstybės veikėjas privalo daugiau ar mažiau nusiimantį apie tai, kas susiję su siela, panašiai kaip tas, kuris gydo akis, turi nusiimantį apie visą kūną, — valstybės veikėjui tai yra tuo labiau reikalinga, kiek valstybės valdymo menas yra vertingesnis ir aukštesnis už gydytojo meną. Gabiausieji ir protingiausieji gydytojai kaip tik stengiasi kuo geriausiai pažinti kūną. Todėl ir valstybės veikėjai turi įgyti teorinių žinių apie sielą. — jie turi tai daryti dėl čia minėtų dalykų ir tiek, kiek reikalinga nagrinėjamiems klausimams, nes nuodugnai leistas į tuos dalykus jų uždavinijų požūriū būtų galbūt pernelyg didelis darbas.

Apie sielos mokslą kai kas yra pasakę kitų autorių raštuose²³; to pakanka, ir tuo reikia pas naudoti, pirmiausia apie sielos dalijimą ir protingąjį ir neprotinį pradąs. Ar tos dvi dalys yra atskirtos panašiai kaip kūno dalys arba kaip kiekvienas kitas daiktas, kuri galima dalyti, ar tik sąvokos atžvilgiu jos yra dvi, o iš tikrųjų viena nuo kitos neatskiriamos panašiai kaip apskritimo įgaubtumas ir išgaubtumas, mūsų dabartiniam klausimui visiškai nesvarbu. Viena neprotingojo prado dalis yra bendra visiems gyvūnams: tai augalinė

82

pradas; šis tam tikru būdu susijęs su protinguoju pradū — tik, kiek jo klauso ir pasiduoda o valiai; juk yra sakoma: „Aš turiu tėvo ir draugų protą“, t. y. paklūstu tėvo ir draugų patarimams, bet ne ta pačia prasme yra sakoma: „Aš turiu matematiko protą“, t. y. išmanau matematiką. Kad neprotingas pradą klauso tam tikru būdu protingo prado, rodo tai, kad mes galime žmogų išpėti, be to, pabarti ir paskatinti. Jeigu reikia sakyti, kad ir šita [neprotingoji] sielos dalis turi protingojo prado dalį, tai ji yra protingojo dalyje. protingoji, taip pat turi būti dvejojanti, nes ji tikrąja to žodžio prasme, esanti sau savaime, kuri sugeba paklusti panašiai kaip vaikas tėvui.

Pagal šią skirstymą ir dorybės yra dalijamos: vienas dorybes vadiname proto dorybėmis, kitas — būdo: išmintį, protinį išprusimą ir supratingumą vadiname proto dorybėmis, o kilniaširdiskumą ir nuosaikumą — būdo dorybėmis. Kalbėdami apie žmogaus būdą, mes nesakome, kad žmogus yra išmintingas ar protiškas išpruęs, o tik kad jis švelnus arba santūrus. Mes gi riame ir išmintingąjį dėl jo nuostatos. Tokias [sielos] nuostatas, kurias turime pagrindo girti, vadiname dorybėmis.

ANTRA KNYGA

1. Dorybė yra dviejų rūšių: proto ir būdo. Proto dorybė dažniausiai kyla ir plėtojasi iš mokslo, todėl jai reikia patyrimo ir laiko; būdo dorybę įgyjame per įprotį, — taip atsirado ir jos pavadinimas (*ethikē*), truput, pakeitus žodį „įprotis“ (*ethos*). Taigi aišku, kad nė viena būdo dorybė mums nėra įgimta. Mat nieko, kas įgimta, neįmanoma įpratinti elgtis kitaip negu įgimta. Anai akmuo iš prigimties krinta žemyn, ir nei tūkstantį kartų mesdamas aukšlyn, neipratinsi jo nekristi žemyn; neipratinsi ir ugnies kristi žemyn, ir kitų daiktų elgtis prieš jų prigimtį. Taigi mūsų būdo dorybės neatsiranda nei iš prigimties, nei prieš prigimtį, — mes

tik sugebame jų igyti, o paskui jas ugdomė, pratindami. Be to, mums įgimtus dalykus iš pradžių mes įgyjame [kaip] galimybę, o vėliau juos realizuojame veiksmais — tai ypač ryšku pojūčių atveju: juk ne todėl mes sugebame matyti ir girdėti, kad daug kartų matėme ir girdėjome, bet, priešingai, pojūčiais naudojamesi juos būtime įgiję. Tuo tarpu būdo dorybės įgyjamos tik per ilgą praktiką. Panašiai yra ir su kitais menais. Juk tų menų, kurių reikia išmokti, kad juos įvaldytume, išmokstame praktikuodamiesi — antai statydami namus pasidarome namų statytojais, skambindami kitara tampame kitaristais. Panašiai daromės teisingi, kai elgiamės teisingai, tampame santūrūs, kai elgiamės santūriai, narsiai elgdamiesi tampame narsūs.

Tatai liudija ir valstybių politinis gyvenimas: įstatymų leidėjai, pratindami piliečius prie dorybių, padaro juos gerus — toks yra kiekvieno įstatymų leidėjo noras ir tikslas; o kurie taip nesielgia, klysta; tuo ir skiriasi viena valstybinė santvarka nuo kitos, gera nuo blogos. Be to, kiekviena dorybė žūsta dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių ji atsiranda. Panašiai yra su kiekvienu menu. Juk skambindami kitara tampa ir gerais, ir blogais kitaristais. Panašiai ir namų statytojai bei visi kiti amatininkai: gerai statydami jie tampa gerais statytojais, o blogai statydami — blogais. Jei taip nebūtų, nereikėtų mokytojo ir kiekvienas iš prigimties būtų geras ar blogas. Taip yra ir su būdo dorybėmis: atlikdami veiksmus, susijusius su žmonių tarpusavio teisiniais santykiais, vieni iš mūsų tampa teisingi, kiti — neteisingi, o atlikdami pavc ingus veiksmus ir pratindamiesi bijoti arba būti draugai, vieni tampame narsūs, kiti — bailūs. Panašiai yra su aistromis ir pykčiu: vieni darosi santūrūs ir švelnūs, kiti — įžūlūs ir irzlūs, nes vieni elgiasi vienaip, kiti — kitaip. Vienu žodžiu, dėl nuolatinio tos pačios elgsenos kartojimosi atsiranda įprotis. Todėl savo veiksmams turime nustatyti pastovią kryptį, nes iš tų veiksmų susiformuoja nuostata. Tad labai svarbu iš mažens pratinuti

PIRMA KNYGA

I. 1. Kadangi kiekviena valstybė, kaip matome, *1252a*

yra tam tikra bendrija, o kiekviena bendrija yra susikūrusi dėl kokio nors gėrio (juk visi viską daro to, ką jie laiko gėriu, labui), akivaizdu, kad visos jos siekia kokio nors gėrio, o labiausiai ir aukščiausiojo gėrio siekia ta bendrija, kuri yra visų svarbiausioji ir apima visas kitas; ši bendrija ir vadinama valstybe, arba pilietine bendrija.

2. Tie, kurie mano, kad tai, kas būdinga valstybės vyrui, karaliui, ūkio valdytojui ir šeimininkui, yra tas pat, teigia neteisingai¹, nes taria, kad kiekvienas iš jų skiriasi tuo, ar jis valdo daugelį, ar nedaugelį, bet ne rūšimi, ir kad valdantis nedaugelį yra šeimininkas, daugiau – ūkio valdytojas, o dar daugiau – valstybės vyras arba karalius, tarsi didelis ūkis niekuo nesiskirtų nuo mažos valstybės, o valstybės vyras nuo karaliaus skirtųsi tik tuo, kad tas, kas valdo vienas pats, yra karalius, o kas pagal tokio [valdymo] mokslo dėsnius pakaitomis valdo ir yra valdomas, tas yra valstybės vyras; tačiau tai nėra teisinga. 3. Tai paaiškės tiriant kalbamąjį dalyką mūsų įprastu būdu:

kaip kitais atvejais sudėtinę visumą reikia suskaidyti į nedalijamus elementus (nes tai yra smulkiausios visumos dalelės), taip ir čia nagrinėdami, iš ko susideda valstybė, mes ir apie tas [ivairias valdovų rūšis] išvelgsime, kas reikia, ir ypač – kuo jie skiriasi vieni nuo kitų ir ar įmanoma moksliai kai aptarti kiekvieną iš jų.

Kaip kitur, taip ir čia tas, kas nuo pat pradžių stebėtų patį dalykų susidarymą, būtent tokiu būdu pamatytų viską aiškiausiai. 4. Pirmiausia ne išvengiama susijungia į porą tie, kurie vienas be kito negali egzistuoti: moteriškasis ir vyriškasis pradai, kad pratėtų giminei (ir tai lemia ne laisvas pasirinkimas, bet pati prigimtis, kuri, kaip ir kitų gyvių bei augalų, reikalauja palikti naują į save panašią būtybę), taip pat iš prigimties valdantysis ir valdomasis, kad išgyventų (nes pajėgiantis protu numatyti yra iš prigimties valdantysis ir viršesnis, o pajėgiantis kūno galiomis įvykdyti [jo paliepiamus] yra valdomasis ir iš prigimties vergiškasis; dėl to tas pat yra naudinga ir šeimininkui, ir vergui). 5. Vis dėlto moteriškasis ir vergiškasis pradai savo prigimtimi yra skirtingi (juk gamta nieko nedaro taip taupiai, kaip kalviai, gaminantys Delfų peilį², ji vieną dalyką skiria vienam tikslui, nes kiekvienas įrankis geriausiai atliks savo paskirtį tarnaudamas ne daugeliui tikslų, bet vienam). Tačiau barbarai moteriai ir vergui skiria tokią pačią vietą – taip yra todėl, kad jie neturi iš prigimties valdančiojo prado, ir jų [vyro ir moters] sąjunga tampa vergo ir vergės sąjunga. Todėl poetai ir sako:

1252b

Juk dera graikams barbarus valdyti³,

turėdami galvoje, kad barbaras ir vergas savo prigimtimi yra tas pat.

6. Iš tų dviejų bendrijos rūšių pirmiausia atsirado ūkis, ir teisus buvo Hesiodas, rašęs:

Namą pirmiausia ir moteri, jautį taipogi artoją⁴,

nes jautis neturtingiesiems yra vietoj tarno. Ši iš prigimties paskatų kasdieniam reikalui susikūrusi bendrija yra ūkis, ir jos narius Charondas⁵ vadina „valgio dubens dalininkais“, o Epimenidas Kretietis⁶ – „ėdžių dalininkais“.

7. Pirmoji jau ne kasdieniams poreikiams tenkinti iš kelių ūkių susidariusi bendrija yra kaimas. Labiausiai savo prigimtimi kaimas panašus į ūkio [susiskaidymą į kolonijas, kurių narius kai kas vadina „pieno broliais“, <taip pat vaikais ir vaikų vaikais>⁷. Kaip tik dėl to valstybės iš pradžių ir buvo valdomos karalių (o [negraikų] gentys dar ir dabar tebėra jų valdomos), kad jos yra susidariusios iš karaliaus valdomų sudedamųjų dalių: kiekvienas ūkis tarsi karaliaus yra valdomas vyriausiojo, taigi dėl giminystės ryšių lygiai taip pat valdomos ir jo kolonijos. Būtent apie tai Homeras ir sako:

... įstatymus duoda kiekvienas
Žmonai beigi vaikams⁸,

nes [Homero kiklopai] gyvena atskirai ir [žmonių] senovėje buvo taip gyvenama. Visi sako, kad dievai taip pat yra valdomi karaliaus, nes patys –

vieni dar ir dabar, kiti senovėje – buvo šitaip valdomi: žmonės išvaizduoja pagal save tiek dievų išvaizdą, tiek gyvenimą.

8. Iš kelių kaimų susidedanti baigtinė bendrija yra valstybė, jau pasiekusi, jei galima taip pasakyti, visiško pakankamumo sau lygi, susidariusi gyvenimo, o gyvuojanti gero gyvenimo labui. Todėl kiekviena valstybė, kaip ir ankstesnės bendrijos, yra nulemta pačios prigimties, nes valstybė yra jų tikslas ir prigimtis yra tikslas, – juk koks yra kiekvienas dalykas pasibaigus jo tapsmui, tokią ir sakome esant jo prigimtį, pavyzdžiui, žmogaus, arklio, ūkio. Be to, paskirtis, arba tikslas, yra tai, kas geriausia, o pakankamumas sau ir yra tikslas ir tai, kas geriausia. 9. Tad iš viso to aišku, kad valstybė yra prigimties nulemtas dalykas ir kad žmogus iš prigimties yra pilietiškas gyvūnas; tas, kas iš prigimties, o ne dėl aplinkybių nėra pilietis, yra arba menkesnis, arba pranašesnis už žmogų (kaip ir Homero suniekintasis

be giminės, be įstatymu, be židinio⁹,

nes būtent tokios prigimties žmogus trokšta karo), tarsi vieniša figūra žaidimo lentoje. 10. Kodėl žmogus yra pilietiškas gyvūnas labiau nei kokia bitė ar bandos gyvulys, akivaizdu: kaip sakėme, gamta nieko nedaro be tikslo, o kalbą vienintelis iš visų gyvūnų turi žmogus. Žinoma, balsas išreiškia skausmą bei malonumą, todėl jį turi ir kiti gyvūnai, nes jų prigimtis jau tiek išsivystė, kad jie jaučia skausmą bei malonumą ir tai vieni kitiems perteikia; tačiau kalba yra skirta reikšti tam, kas naudinga ir

kas žalinga, taigi ir tam, kas teisinga ir kas neteisinga. 11. O žmonės iš visų gyvūnų išsiskiria tuo, kad jie vieninteliai suvokia, kas yra gera ir bloga, teisinga ir neteisinga ir t. t., ir šių dalykų bendrumo pagrindu kuriamas ūkis bei valstybė.

Taigi valstybė pagal prigimtį yra pirmesnė už ūkį ar kiekvieną iš mūsų, nes visuma neišvengiamai yra pirmesnė už dalį: suardžius visą [kūną], nebebus nei rankos, nei kojos, nebent išliks tik pavadinimas, kaip tuomet, kai kalbama apie akmeninę ranką, bet sugadinta ranka jau nebebus ranka. Viskas yra apibrėžta savo paskirties ir galios, taigi, kas jų netenka, nebevadintinas tuo pačiu, o tik turinčiu tą patį vardą. 12. Tad akivaizdu, kad valstybė ir iš prigimties yra pirmesnė už kiekvieną [atskirą žmogų]: juk jei žmogus, būdamas atskirtas, nėra sau pakankamas, jo santykis su visuma yra panašus į kitų dalių santykį su visuma, o tas, kuris negali išijungti į bendriją ar yra sau pakankamas ir nieko nestokoja, nėra ir valstybės dalis, taigi yra arba gyvulys, arba dievas.

Vadinasi, visiems iš prigimties būdingas siekimas jungtis į tokią bendriją, o pirmasis juos sujungęs buvo didžiausias geradarys, nes kaip būdamas tobulas žmogus yra geriausias iš gyvūnų, taip atskirtas nuo įstatymo ir teisingumo jis yra visų blogiausias. Juk blogiausia neteisybė yra ta, kuri turi ginklų, o žmogus gimsta turėdamas ginklus [įgyti] supratingumui bei dorybei, tačiau jais pukiariausiai galima pasinaudoti priešingu tikslu. Todėl be dorybės žmogus yra šventvagišiausias ir žiauriausias [iš gyvūnų] ir blogiausias seksualiniu bei

valgio požiūriu¹⁰. Teisingumas yra valstybės pradai, nes teismas, kuris sprendžia, kas teisinga, yra piliečių bendrijos nustatyta tvarka.

1253b

II. 1. Kai jau aišku, iš kokių dalių susidarė valstybė, pirmiausia būtina aptarti ūkio valdymą, nes kiekviena valstybė susideda iš ūkių. Ūkio valdymo dalys atitinka dalis, iš kurių susideda pats ūkis, o tobulas ūkis susideda iš vergų ir laisvųjų. Kadangi kiekvieną dalyką reikia pradėti tirti nuo smulkiausių dalių, o pirminės ir mažiausios ūkio dalys yra šeimininkas ir vergas, vyras ir žmona, tėvas ir vaikai, tai reikėtų ištirti šias tris [santykių rūšis], kokios jos yra ir kokios turi būti. 2. Tai yra vergvaldystės, santuokiniai (moters ir vyro sąjunga neturi ją įvardijancio žodžio)¹¹ ir, trečia, tėvystės santykiai (ir šie neturi atskiro pavadinimo), – tebūnie šie išvardyti trejopi [santykiai]. Yra dar viena dalis, kurią vieni tapatina su ūkio valdymu, kiti laiko svarbiausia jo dalimi, o kaip yra iš tiesų, reikia išsiaiškinti; kalbu apie vadinamąjį turtejimo meną.

Pirmiausia aptarkime šeimininką ir vergą, idant pamatytume tai, kas susiję su būtinaisiais poreikiais ir ar pažinę šį santykį galėsime spręsti geriau, nei ligi šiol nuspręsta. 3. Juk vieniems atrodo, kad būti šeimininku yra tam tikras mokslas ir kad ūkio valdymas, šeimininko valdžia, valstybės valdymo menas ir karaliavimas yra tas pat, kaip sakėme pradžioje; kitiems atrodo, kad būti šeimininku yra priešinga prigimčiai, nes tik pagal įstatymą vienas yra vergas, o kitas – laisvasis, bet iš prigimties jie niekuo nesiskiria, ir kadangi [ši valdžia] grindžiama prievarta, ji yra neteisėta.

Nuosavybė yra ūkio dalis, o nuosavybės įsigijimo menas yra ūkio valdymo dalis (nes be būtinų dalykų neįmanoma nei gyventi, nei gerai gyventi).

4. Kaip tam tikriems menams būtini atitinkami irankiai, jei norima užbaigti darbą, taip jie būtini ir ūkio valdytojui. O irankiai vieni būna negyvi, kiti gyvi: antai vairininkui vairas yra negyvas irankis, o stebėtojas – gyvas, nes padėjėjas menuose yra irankio vietoje; lygiai taip pat nuosavas daiktas yra gyvenimo irankis, nuosavybė yra irankių sąkaupa ir vergas yra gyvas nuosavas daiktas. Kiekvienas padėjėjas yra netgi svarbiausias iš irankių. 5. Juk jei kiekvienas irankis palieptas arba nujaudamas paliepiamą galėtų atlikti savo darbą, kaip pasakojama apie Dedalo¹² [statulas] arba Hefaisto trikojus, kuriuos poetas sako savo kojomis atėidavus į dievų susirinkimus¹³, t. y. jei šaudyklės patėios austų ir plektrai patys skambintų kitara, visai nereikėtų meistrams padėjėjų nei šeimininkams vergų. Minėtieji irankiai yra skirti gaminti, o nuosavas daiktas – veiklai, nes iš šaudyklės atsiranda kažkas nauja, ne vien tik pats jos naudojimas, o iš drabužių ir lovos – tik pats naudojimas. 6. Be to, kadangi gaminimas nuo veiklos skiriasi rūšimi, o jiems abiem reikia irankių, neišvengiamai ir šie turi turėti tą patį skirtumą. Gyvenimas yra veikla, o ne gaminimas, todėl ir vergas yra padėjėjas veiklos dalykuose.

1254a

Apie nuosavą daiktą pasakytina tas pat, kas ir apie daį, nes dalis ne tik yra ko nors kito dalis, bet ir visiškai priklauso tam kitam; tas pat tinka ir nuosavam daiktui. Todėl vergo šeimininkas tė-

ra tik jo šeimininkas, tačiau nepriklauso jam, o vergas ne tik yra šeimininko vergas, bet ir visiškai jam priklausau.

7. Kokia tad yra vergo prigimtis ir galia, tampa aišku iš šių dalykų: kas, būdamas žmogus, priklausau so ne sau pačiam, bet kitam, tas iš prigimties yra vergas; kitam priklausau tas žmogus, kuris, būdamas žmogus, yra nuosavas daiktas, o nuosavas daiktas yra veiklos įrankis, atsiejamas [nuo savininko]. Toliau reikia iširti, ar kas nors yra toks iš prigimties, ar ne, ir ar kam nors yra geriau ir teisingiau vergauti, ar, atvirkščiai, bet kokia vergovė priešinga prigimčiai. 8. Tai nesunku suvokti samprotaujant ar patirti iš to, kas vyksta. Juk valdyti ir būti valdomam yra ne tik neišvengiama, bet ir naudinga, ir kai kurie dalykai skiriasi tiesiog nuo gimimo – viešni linksta valdyti, kiti – būti valdomi. Yra daug tiek valdančiųjų, tiek valdinių rūšių (ir visuomet geresnių valdinių valdymas yra geresnis, – pavyzdžiui, žmogaus valdymas yra geresnis negu gyvulio, – nes geresniųjų atliekamas darbas yra geresnis, o kur tiksliai kas nors valdo ir kas nors yra valdomas, ten yra ir tam tikras jų darbas). 9. Mat, kas tik susideda iš daugelio [dalių], arba ištisiųjų, arba skaidomų, ir sudaro vieną visumą, ten visuomet pasireiškia valdantysis ir valdomasis pradai; nors tai būdinga tik gyviems padarams, tačiau kyla iš visos gamtos, nes ir tarp neapdovanotų gyvybe daiktų esama tam tikro valdymo, kaip, pavyzdžiui, dermės atveju, tačiau tai jau turbūt būtų atskiro tyrimo tema. 10. Gyvūnas pirmiausia susideda iš sielos ir kūno; pirmasis iš šių dalykų yra iš prigimties valdantysis, o ant-

rasis – valdomasis. Patį prigimties pradą reikėtų tirti tu dalykų, kurie atitinka prigimtį, o ne tu, kurie yra sugedę. Todėl tirtinas toks žmogus, kurio ir kūnas, ir siela yra geriausios būklės, nes jame tai akivaizdu, o sugedusių, arba sugedusios būklės, žmonių būtent kūnas dažnai gali pasirodyti valdąs sielą dėl jų ydingos ir prigimčiai priešingos būklės.

11. Taigi, kaip sakėme, gyvoje būtybeje pirmiausia galime įžvelgti ir šeimininko, ir pilietinę valdžią, nes siela kūną valdo šeimininkui būdinga valdžią, o protas troškimus – pilietinę bei karaliaus valdžią; akivaizdu, jog neprieštarauja prigimčiai ir yra naudinga, kad kūnas būtų valdomas sielos, o aistringasis pradai – proto bei protingojo prado, tačiau lygiavertė arba priešinga jų padėtis yra visiems žalinga. 12. Tas pat pasakytina apie žmones ir kitus gyvūnus: naminiai gyvuliai yra geresnės prigimties už laukinius, ir visiems jiems yra geriau būti valdomiems žmogaus, nes taip jie užsitikrina saugumą. Ir vyriškojo prado santykis su moteriškuoju yra iš prigimties aukštesnio santykis su žemesniu, valdančiojo su valdomuoju. Tas pat neišvengiamai būdinga ir visiems žmonėms. 13. Tie, kurie skiriasi taip, kaip siela skiriasi nuo kūno, o žmogus nuo gyvulio (prie jų priklausau tie, kurių darbas yra kūno naudojimas, ir tai yra geriausia, ką jie gali duoti), iš prigimties yra vergai, ir jiems geriau būti valdomiems būtent tokios valdžios, kaip ir kitiems minėtiems [padarams]. Juk vergas iš prigimties yra tas, kas gali priklausyti kitam (dėl to kitam ir priklausau) ir kas susijęs su mąstymu tiek, kad jį supranta, bet pats jo neturi; kiti gyvi padarai, mąstymo nesupran-

tantys, paklūsta pojūčiams. 14. Mažai skiriasi ir jų teikiama nauda: ir vergai, ir naminiai gyvuliai savo kūno galiomis padeda patenkinti būtinuosius poreikius. Tad prigimtis siekia laisviesiems ir vergams suteikti ir skirtingus kūnus, vergams – stiprius būtiniesiems poreikiams tenkinti, o laisviesiems – tiesius ir nenaudingus tokiems darbams, tačiau tinkamus pilietiniam gyvenimui (kuris susideda iš karo ir taikos poreikių), bet dažnai atsitinka ir priešingai: pirmieji turi laisvųjų kūnus, o antrieji – tik laisvųjų sielas. 15. Akivaizdu bent jau tai, kad jei [kas nors] savo kūnais išsiskirtų taip, kaip dievų statulos, visi pasakytų, kad kiti teverti jiems vergauti. O jei tai teisinga kūno atžvilgiu, dar teisingiau šią taisyklę taikyti sielai, tik pamatyti sielos grožį ne taip lengva kaip kūno. Vis dėlto akivaizdu, kad vieni yra iš prigimties laisvieji, o kiti – vergai, kuriems vergauti ir naudinga, ir teisinga.

1255a

16. Tačiau nesunku įžvelgti, kad ir priešingai teigiantieji tam tikru atžvilgiu kalba teisingai. Juk „vergauti“ ir „vergas“ sakoma dvejopa prasme: esama tokių, kurie yra vergai ir vergauja pagal įstatymą, – tas įstatymas yra tam tikras susitarimas, pagal kurį tai, kas užgrobiama kare, priklauso užgrobėjui. Tiesa, šią teisę daugelis susijusių su įstatymų leidyba kaltina neteisingumu (kaip ir neteisingus dalykus skelbiančių oratorių): esą siaubingą, jei galinčiojo panaudoti prievartą ir stipresniojo vergas ir valdinys bus tas, kuris tą prievartą patyrė. Net ir išminčiams vieniems atrodo taip, o kitiems kitaip. 17. Šio nesutarimo ir priešingų samprotavimų priežastis yra tai, kad tam tikru būdu

dorybė, įgijusi išteklių, puikiausiai gali panaudoti prievartą ir visuomet stipresnysis pranoksta kitam tikru gėriu. Taigi prievarta neatrodo esanti visiškai be dorybės, ir nesutarimas kyla tik dėl teisingumo (nes vieniems atrodo, kad teisingumas yra gera valia, o kitiems – kad teisinga, kai valdo stipresnis); išskyrus šiuos tolimus vienas kitam samprotavimus, kitokie svarstymai – esą tas, kas dorybės atžvilgiu yra geresnis, neturi valdyti ir šeiminkauti – visai nepasižymi svarumu ir įtikinamumu. 18. Kai kurie, remdamiesi tam tikru teisingumu (nes įstatymas ir yra tam tikras teisingumas), iš karo nelaisvės kylančią vergiją laiko teisinga ir kartu tai neigia, nes mano, kad karo pradžia būna ir neteisinga, ir jokių būdu nepavaldintų vergu to, kas vergauti nevertas; priešingu atveju išeis taip, kad net kilmingiausieji bus laikomi vergais ir kilusiais iš vergu, jeigu kartais jiems atsitiktų patekti į nelaisvę ir būti parduotiems. Būtent dėl to jie ir nenori visų vadinti vergais, o tik barbarus. Ir kai jie tai sako, jie ieško ne ko kito, o prigimtinio vergiškumo, apie kurį kalbėjome iš pradžių, nes jiems neišvengiamai tenka sakyti, kad vieni yra vergai visur, o kiti – niekur. 19. Tą patį jie sako ir apie kilmingumą: juk save jie laiko kilmingais ne tik savame krašte, bet visur, o barbarus – tiktai tėvynėje, tarsi būtų kažkoks absoliutus kilmingumas bei laisvumas ir neabsoliutus, kaip sako Teodekto Helena:

Ar atžalą dvejopos dieviškos kilmės,
Mane kas nors vadinti ryžtusi vergė?¹⁴

1255b

Taip kalbėdami, vergą ir laisvajį, taip pat kilminguosius ir bekilmingus jie apibrėžia pasitelkę ne ką kita, kaip dorybę ir ydą, nes mano, kad kaip iš žmogaus gimsta žmogus, o iš žvėries – žveris, taip iš gerų [tėvų] gimsta geras [vaikas]. Vis dėlto nors prigimtis ir norėtų taip padaryti, tačiau dažnai negali.

Taigi akivaizdu, jog šis nesutarimas turi tam tikrą pagrindą ir nėra taip, kad vieni iš prigimties yra vergai, o kiti laisvieji. 20. Taip pat aišku, jog kai kada būna skirta, kam naudinga vergauti, o kam – būti šeimininku, ir yra teisinga bei reikalinga, kad vienas būtų valdomas, o kitas valdytų prigimtinė valdžia. Blogai valdyti yra neparanku abiem, nes daliai ir visumai, kūnui ir sielai naudinga tas pat, o vergas yra tam tikra šeimininko dalis, tarsi tam tikra gyva, tik atskirta nuo kūno dalis. 21. Todėl vergui ir šeimininkui yra naudinga netgi kažkas panašaus į tarpusavio draugystę, jei tik jų padėtis yra nulemta pačios prigimties; tačiau tiems, kurie tokie tapo ne šiuo būdu, o pagal įstatymą ir prievarta, yra priešingai.

Jau ir iš to aišku, kad šeimininko ir valstybės vyro valdžia, lygiai kaip ir visos valdymo rūšys, nėra tas pat, kaip kai kas sako, nes viena iš jų yra iš prigimties laisvų [žmonių] valdymas, o kita – vergų; ūkio valdymas yra monarchija (nes kiekvienai namai yra valdomi vieno valdovo), o valstybės valdymas yra laisvų ir lygių [žmonių] valdymas. 22. Taigi šeimininkas vadinamas taip ne dėl igo mokslo, bet dėl to, kad jis yra toks, panašiai kaip vergas bei laisvasis. Nors galbūt esa-

ma mokslo būti šeimininku ar vergu – pastarąjį turbūt dėstė tas sirakūzietis, kuris už užmokestį mokė vergų vaikus atlikti įprastinius patarnavimus; o galbūt yra ir platesnis tokių dalykų mokslas, pavyzdžiui, virimo meno ir kitų panašių patarnavimų rūšių, – juk vienam viena, o kitam kita, vieni darbai garbingesni, kiti tik neišvengiami, ir, kaip sako priežodis,

Juk vergas vergui, ponas ponui nelygus¹⁵.

23. Taigi visa tai yra vergo mokslai, o šeimininko mokslas – kaip panaudoti vergus, nes šeimininkas yra šeimininkas ne išgydamas, bet naudodamas vergus. Ir šiame moksle nėra nieko didingo ar kilnaus, nes ką vergas turi mokėti padaryti, tą jam reikia mokėti nurodyti. Todėl užtuos, kuriems turtas leidžia nesivarginti, šias pareigas prisiima prižiūrėtojas, o jie patys dalyvauja valstybinėje veikloje arba filosofuoja. [Vergų] išėjimo mokslas skiriasi nuo šių abiejų mokslų – tik, žinoma, teisėto išėjimo, kuris yra tarsi tam tikras karo ar medžioklės menas. Taigi tiek tebus pasakyta apie vergą ir šeimininką.

III. 1. Tačiau aptarkime mūsų įprastu būdu 1256a

nuosavybę apskritai, nes ir vergas yra tam tikra nuosavybės dalis. Pirmiausia kam nors gali būti neaišku, ar turėjimo menas yra tas pat, kas ūkio valdymo menas, ar jo dalis, ar pagalbiniis, o jei pagalbiniis, tai ar panašiai kaip šaudyklių darymo menas audimui, ar kaip bronzos liejimas skulptūrai (nes jie padeda nevienodai – vienas teikia iran-

kiaus, o kitas – medžiaga; medžiaga vadinu substanciją, iš kurios pagaminamas koks nors dirbiny, – audėjui tai vilna, o skulptoriui – bronzą).

2. Akivaizdu, kad ūkio valdymo menas nėra tas pat, kas turtėjimo menas, nes vienam būdinga tiekti, o kitam – vartoti (koks kitas menas vartotos ūkio išteklius, jei ne ūkio valdymo?). Tačiau ar [turtėjimo menas] yra tam tikra jo dalis, ar jis kitos rūšies, nesutariama. Juk jei išmanantis turtėjimo meną turi nuspręsti, iš kur gauti pinigų ir nuosavybę <...>¹⁶, o nuosavybę ir turta sudaro daug dalių, tai, pirmiausia, ar žemdirbystė yra tam tikra ūkio valdymo meno dalis, ar ji kitos rūšies? Tas pat pasakytina ir apskritai apie rūpinimąsi maistu ir su juo susijusią nuosavybę.

3. Tačiau yra daug maisto rūšių, ir dėl to tiek gyvūnų, tiek žmonių gyvenimo būdų taip pat yra daug; be maisto neįmanoma gyventi, taigi maisto skirtumai nulėmė skirtingus gyvūnų gyvenimo būdus. Juk vieni žvėrys gyvena bandomis, kiti – pavieniui, priklausomai nuo to, kaip parankiau susirasti maisto, nes vieni yra mėsdžiai, kiti – žolėdžiai, o dar kiti minta viskuo, todėl prigimtis nustatė jų gyvenimo būdus atsižvelgdama į patogumą ir jų [maisto] poreikius. O kadangi ne visoms [gyvūnų rūšims] iš prigimties skanus tas pats [maistas], bet skirtingoms – skirtingas, tai net ir pačių mėsdžių ar žolėdžių gyvenimo būdai tarpusavyje skiriasi. 4. Panašiai yra ir su žmonėmis, nes ir jų gyvenimo būdai yra labai skirtingi. Tingiausi yra klajokliai, nes prijaukinti gyvuliai teikia maistą be vargo leidžiant laiką, tik dėl būtinybės bandoms keltis iš ganyklos

i ganyklą jie ir patys priversti sekti iš paskos, tarsi dirbtų gyvą žemę; kiti gyvena iš medžioklės, tik ji ne visų vienoda: vieniems tai plėšikavimas, kitiems, kurie gyvena prie ežerų, pelkių, upių ar tam tinkamos jūros, – žvejyba, dar kitiems tai paukščių ar laukinių žvėrių medžioklė, o daugiausiai žmonių gyvena iš žemės ir užauginto derliaus. 5. Taigi tur būt tiek yra gyvenimo būdų, bent jau tu, kurių pagrindas yra savo paties darbas, kai maisto pasirūpinama be mainų ar prekybos, – klajoklio, žemdirbio, plėšiko, žvejo, medžiotojo. Kiti taip pat gyvena maloniai, derindami šiuos [gyvenimo būdus] ir papildydami ko nors stokojantį gyvenimo būdą tuo, ko jam trūksta iki pakankamumo sau, pavyzdžiui, vieni gyvena klajoklių ir kartu plėšikų gyvenima, kiti – žemdirbių ir medžiotojų, panašiai ir dar kiti – kaip verčia būtinybė, taip ir gyvena. 6. Tokios rūšies nuosavybė, atrodo, visiems duodama pačios prigimties – tiek ką tik gimusiems, tiek subrendusiems. Vieni [gyvūnai] savo atžalą nuo pat gimimo aprūpina maisto atsargomis, kurių pakanka iki to laiko, kai ji pati sugebės tuo pasirūpinti, – pavyzdžiui, tie, kurie veda lervas ar deda kiaušinius; kiti, kurie veda gyvus jauniklius, iki tam tikro laiko savyje pačiuose turi maisto savo atžaloms – medžiagą, vadinamą pienu. 7. Taigi akivaizdu, jog panašiai reikia manyti ir apie suaugusias būtybes – kad augsalai egzistuoja dėl gyvūnų, o kiti gyvūnai – dėl žmogaus: naminiai ir naudojimui, ir maistui, o iš laukinių jei ne visi, tai bent jau dauguma maistui ir kitiems poreikiams, idant iš jų būtų daromi drabužiai ir kitiokie daiktai. Jei tad gamta nesukuria nieko netobu-

lo ar be tikslo, tai, be abejo, ji sukūrė visa tai dėl žmonių. 8. Dėl to ir karo menas pagal savo prigimtį iš dalies bus išsigijimo menas (juk medžioklės menas yra jo dalis), kurį reikia panaudoti ir prieš žvėris, ir prieš tuos žmones, kurie, gimę būti valdomi, nenori to; toks karas savo prigimtimi yra teisingas.

Taigi viena išsigijimo meno rūšis pagal savo prigimtį yra ūkio valdymo meno dalis – mat privalo būti (arba [išsigijimo] menas turi pasirūpinti, kad būtų) tų išteklių, kurie yra kaupiami ir kurie būtini gyvenimui bei naudingi valstybės arba ūkio bendrijai. 9. Atrodo, kad tikrasis turtas iš jų ir susideda. Juk tokios nuosavybės kiekis, pakankamas geram gyvenimui, nėra beribis, kaip sako savo eilėse Solonas:

Jokios turtėjimo ribos žmonėms juk nėra nustatytos¹⁷.

Ribos yra, kaip ir kituose menuose, nes jokiame mene nėra tokio įrankio, kuris būtų beribis arba kiekiu, arba dydžiu, o turtas yra ūkio ar valstybės valdymo įrankių visuma. Taigi akivaizdu, kad yra tam tikras išsigijimo menas, iš prigimties būdingas ūkių valdytojams ir valstybės vyrams, ir dėl kokių priežasčių taip yra.

10. Yra ir kita išsigijimo meno rūšis, kurią dažniausiai vadina, ir teisingai vadina, turtėjimo menu. Su juo susijęs požiūris, kad nėra jokios ribos turtui ir nuosavybei; dėl jo artimumo [išsigijimo menui] daugelis mano, kad tai yra tas pat, kas ir minėtasis [išsigijimo menas]; vis dėlto tai nėra nei visai tas pat, nei kas nors labai tolima. Vienas jų kykla iš prigimties, o kitas – ne iš prigimties, bet

veikiau iš tam tikros patirties ir meno. Pradėkime jo svarstymą taip. 11. Kiekviena nuosavybė būna naudojama dvejopai, ir abiem atvejais naudojama tiesiogiai pačia nuosavybe, tačiau skirtingais būdais; vienas iš jų yra iprastinis tam daiktui, o kitas – neįprastinis, kaip, pavyzdžiui, sandalo atveju – avėjimas ir mainymas [į kitus daiktus]: ir viena, ir kita juk yra sandalo panaudojimas, nes ir mainantysis sandalą į pinigus ar į maistą su tuo, kuriam jo reikia, naudojasi sandalu kaip sandalu, tačiau ne pagal iprastinę jo paskirtį, nes juk sandalas atsirado ne mainų tikslu. Tas pat pasakytina ir apie kitas nuosavybės rūšis: visos jos gali būti naudojamos mainams, kurie atsirado pirmiausia dėl tokios natūralios padėties, kai žmonės turi kai ko daugiau, o kai ko mažiau nei pakankamai. 12. Iš to taip pat aišku, kad [smulki] prekyba pagal savo prigimtį nepriklauso turtėjimo menui, nes mainai buvo būtini tik tam, kad žmonės turėtų pakankamai [vienų ar kitų daiktų]. Taigi akivaizdu, kad pirmojoje bendrijoje (o tai yra ūkis) mainai nereikalingi; [jie atsiranda] tik plačiau bendrijoje. Juk anie [ūkio nariai] visa savo nuosavybe naudojami bendrai, o šie, pasidaliję [į atskirus ūkius], naudojami taip pat daugeliu kiems ūkiams priklausančių daiktų, kuriais pagal poreikius buvo būtina keistis atliekant mainus, kaip dar ir dabar daro daugelis barbarų genčių. Mat jie naudingus daiktus keičia vienus į kitus, ir nieko daugiau, – antai duoda bei ima vyną už javus ir panašiai keičia kitus dalykus. 13. Taigi tokie mainai nėra nei priešingi prigimčiai, nei tur-

tėjimo meno dalis; jie buvo skirti papildyti prigimtinį pakankamumą sau, bet vis dėlto iš jų desningai kilo turtėjimo menas, nes kai į mainus įsijungė svetimos šalys, iš kurių buvo išvežama tai, ko stokota, ir į kurias buvo išvežama tai, ko turėtas perteklius, atsirado būtinybė naudoti pinigų. Juk ne kiekvieną iš natūraliai būtinų dalykų lengva pergabenti. 14. Todėl žmonės susitarė tarpusavyje mainydamasi duoti ir imti ką nors tokio, kas yra naudingas dalykas ir plačiai pritaikomas gyvenime, pavyzdžiui, geležį, sidabrą ar ką nors kita tokios rūšies; iš pradžių jie paprasčiausiai nustatydavo [vertę] pagal dydį ir svorį, o galiausiai išpausdavo būdingą žymę, kad nereikėtų matuoti: žymė buvo dedama kaip kiekio ženklas.

1257b

15. Dėl būtinųjų mainų atsiradus pinigams, radosi kita turtėjimo meno rūšis – prekyba, iš pradžių turbūt vykusį paprastai, o paskui, įgijus patirties, jau panašesnė į meną, ką ir kaip reikia mainyti, kad tai teiktų didžiausią naudą. Dėl to atrodo, kad turtėjimo menas labiausiai susijęs su pinigais, ir jo uždavinys yra sugebėti išvelgti, kur glūdi gausa, nes tai yra turto bei išteklių kūrimo menas. 16. O turtu dažnai laikoma pinigų gausa, nes to siekia turtėjimo menas bei prekyba. Kita vertus, pinigai kai kada atrodo esą nesąmonė, vien tik sutartinis dalykas, o iš esmės – niekas, nes kai jų naudotojai juos pakeičia, jie tampa nieko neverti ir nenaudingi jokiam būtinam poreikiui tenkinti, o žmogus, turtingas pinigų, dažnai gali stokoti būtiniausio maisto. Betgi absurdiškas toks turtas, kuriuo puikiausiai apsirūpinęs miršta iš ba-

do, kaip pasakojama apie Midą¹⁸ – dėl nepasotinamo jo maldos godumo visi jam siūlomi [valgiai] virsdavę aukšniais. 17. Todėl kai kas ieško, kaip kitaip apibrėžti turta ir turtėjimo meną, ir elgiasi pagrįstai, nes turtėjimo menas nėra tas pat, kas prigimtį atitinkantis turtas: pastarasis susijęs su ūkio valdymo menu, o pirmasis – su prekyba, t. y. su turto kūrimu ne visokiais būdais, bet gerų ir blogų mainais; atrodo, kad šis menas susijęs su pinigais, nes pinigai yra mainų priemonė ir tikslas. Ir, žinoma, turtas, įgyjamas pasitelkus šį turtėjimo meną, yra neribotas, kaip gydymo menas neturi ribų gerindamas sveikatą ir kiekvienas menas neturi ribų savo tikslo požiūriu (juk labiausiai jį ir stengiasi pasiekti), tiktaiėjimas prie to tikslo nėra beribis, nes tikslas visiems menams yra riba. Taigi ir šiam, turtėjimo, menui nėra ribos tikslo atžvilgiu, o jo tikslas yra šitaip susikrautas turtas ir išteklių valdymas. 18. Tačiau tas turtėjimo menas, kuris susijęs su ūkio valdymo menu, ribas vis dėlto turi, nes toks [turtėjimas] nėra ūkio valdymo menas. Todėl atrodo, kad bet koks turtas neišvengiamai turi turėti ribą, o iš tikrųjų matome, kad yra priešingai, nes visi turto kaupėjai savo pinigų stengiasi gausinti be galo. Priežastis čia ta, kad šie [turtėjimo menai] labai artimi. Juos sieja tai, kad jie naudojami tuo pačiu, t. y. ta pačia nuosavybe, tačiau ne tuo pačiu būdu: vienas iš jų turi kitokią tikslą, o kitas – didinti [tą nuosavybę]. Tad kai kuriems atrodo, kad tai ir yra ūkio valdymo menas darbas, ir jie visada yra įsitikinę, kad reikia arba saugoti, arba neribotai didinti pi-

niginius išteklius. 19. Šio įsitikinimo priežastis ta, jog jų pastangos yra nukreiptos į tai, kad gyventų, bet ne kad gyventų gerai; kadangi šis troškimas beribis, jie trokšta ir beribių priemonių jam [įgyvendinti]. Net ir tie, kurie siekia gero gyvenimo, ieško jo kūno malonumuose, o kadangi ir juos, kaip atrodo, teikia nuosavybė, tai visa jų veikla nukreipta į turėjimą, ir iš to kilo antroji turėjimo menų rūšis. Malonumų yra be galo daug, tad jie ieško tokio meno, kuris suteiktų jiems tą malonumų perteklių; ir jeigu jie negali užsitikrinti jo pasitelkę turėjimo meną, mėgina tai padaryti kitu būdu, naudodamiesi kiekvienu iš sugebėjimų ne pagal jo prigimtį. 20. Juk narsumas turi ne kurti turta, bet [ikvėpti] drąsa; tai nėra ir karo ar gydymo meno paskirtis: pirmasis siekia laimėti pergalę, o antrasis – stiprinti sveikatą. Jie gi visus [šiuos menus] paverčia turėjimo menais, tarsi tai būtų tikslas, o juk viskas turi siekti tikslo.

Taigi apie tą turėjimo meną, kuris nėra būtinas, jau pasakyta, kas tai yra ir dėl kokios priežasties esame jo reikalingi, taip pat apie būtinąjį turėjimo meną pasakyta, jog jis, prigimtį atitinkantis ūkio valdymo menas, parūpinantis maista, skiriasi nuo pirmojo tuo, kad nėra beribis kaip šis, bet turi ribas.

21. Aiškus tampa ir pradžioje kilęs klausimas: ar ūkio valdytojas ir valstybės vyras turi rūpintis turėjimo menų, ar neturi, bet reikia, kad viskas jau būtų parūpinta (kaip valstybės valdymo menas negamina žmonių, bet, gavęs juos iš gamtos, naudojami jais, taip ir maistui gauti būtina, kad gam-

ta suteiktų žemę arba jūrą, arba ką nors kita), o ūkio valdytojui tereikėtų visa tai tvarkyti. Juk audimo menai pridera ne gaminti vilnas, bet naudoti jas, taip pat žinoti, kurios iš jų geros ir tinkamos, o kurios blogos ir netinkamos. 22. Kas nors galėtų paklausti, kodėl turėjimo menas yra ūkio valdymo dalis, o gydymo menas ne, – juk reikia, kad ūkio nariai būtų sveiki, kaip reikia, kad jie gyventų ir darytų kitus būtinus dalykus. Tam tikru atžvilgiu ūkio valdytojui ir valdovui reikia žiūrėti [valdinių] sveikatos, o kita vertus, tuo turi rūpintis ne jie, bet gydytojas; tas pat pasakytina ir apie turta: iš dalies juo reikia rūpintis ūkio valdytojui, o iš dalies – ne jam, bet pagalbiniam menui. Visų labiausiai, kaip anksčiau sakyta, reikia, kad tai būtų parūpinta prigimties, nes suteikti gimusiajam maistą yra prigimties darbas. Dėl to turėjimo parsinaudojant žemės vaisiais bei gyvūnais menas visiems yra prigimtinis.

23. Šis menas, kaip minėjome, yra dvejetainis, susijęs ir su prekyba, ir su ūkio valdymo menų; pastarasis yra būtinas ir giriamas, o pirmasis, kilęs iš mainų, pagrįstai peikiamas (nes jis nulemtas ne prigimties, bet tarpusavio mainų); palūkininkavimas visai pagrįstai nekenciamas, nes čia nuosavybė tampa patys pinigai, naudojami ne tam tikslui, dėl kurio jie buvo išrasti. Juk jie atsirado mainų reikalui, o palūkanos juos gausina (dėl to jos ir gavo tokį vardą, nes pricauglis esti panašus į gimdytojus, o palūkanos yra pinigai, teikiami pinigų¹⁹⁾; taigi ši turėjimo menų rūšis itin priešinga prigimčiai.

IV. 1. Dabar, kai jau pakankamai apibrėžėme tuos dalykus pažinimo požiūriu, reikia juos apžvelgti ir praktikos požiūriu. Visų tokių dalykų teorija yra laisva, o patirtis – suvaržyta būtinybės. Naudingos turtėjimo meno dalys yra nusiimanymas apie išgyjamus daiktus, kokie, kur ir kaip jie būtų naudojiamasi, pavyzdžiui, kokius reikia laikyti arklis ar jaučius, ar avis, ar kitus gyvulius (juk reikia iš patirties žinoti, kurie iš jų yra naudingiausi, palyginti su kitais, ir kokie kokiose vietose, nes [skirtingos veislės] klesti skirtingose vietose). Pasakui apie žemdirbystę, nes ir čia [reikia nusimanyti] ir apie javų auginimą, ir apie vaisių, ir apie bitininkystę, ir apie kitų gyvių, plaukiojančių ar sparnuotų, iš kurių tik galima turėti naudos, [laikymą]. 2. Tai yra paties tikriausio turtėjimo meno dalys ir pradžios. O su mainais susijusio [turtėjimo meno] didžiausia dalis yra prekyba (jos dalys yra trys – laivų laikymas, [prekių] gabenimas ir pardavimas; jos viena nuo kitos skiriasi tuo, kad vienos yra saugesnės, o kitos duoda didesnę pelną), antroji – skolinimas už palukanas, trečioji – parsidavimas (jo viena atmaina yra amatai, o kita – bėmokslių, kurie naudingi tik savo kūnu, darbas). Trečioji turtėjimo meno rūšis yra tarp pastarosios ir pirmosios (nes jai būdinga kai kas iš prigimties atitinkancio meno ir kai kas iš mainų meno); ji susijusi su visu tuo, kas [randasi] iš žemės, ir su tais bevaisiais, tačiau naudingais dalykais, kurie iš jos gaunami, kaip, pavyzdžiui, medkirtystė ir kalnakašyba, kurios yra daug rūšių, nes iš žemės kasama daug rūšių iškasenų. 3. Labiausiai susiję su menu

yra tie iš darbu, kuriems mažiausiai būdingas atsitiktinumas, prašciausi – kurie labiausiai kenkia kūnui, vergišciausi – kur daugiausiai naudojamas kūnas, o niekingiausi – kur mažiausiai reikalinga dorybė. Apie kiekvieną iš jų bendrais bruožais jau pasakyta, o tiksliai iširti darbus pagal atskiras dalis naudinga, tačiau dabar tam atsidėti nederėtų. 4. Kadangi kai kurių autorių veikaluose apie tai rašoma, – antai Charetidas iš Paro bei Apolodoras iš Lemno²⁰ rašo apie žemdirbystę ir sodininkystę, o kiti autoriai apie kitką, – tai tie, kuriems tai rūpi, iš jų šiuos dalykus tegul ir studijuoja. Dar reikėtų surinkti atskirus pasakojimus apie tai, kokiais būdais kai kam pavyko praturtėti, nes gerbiantiems turtėjimo meną visa tai yra naudinga, pavyzdžiui, tai, ką sugalvojo Talis Miletietis²¹. 5. Tai yra tam tikras turtėjimo būdas, priskiriamas Taliui dėl jo išminties, tačiau jis turbūt yra bendras. Kai jam buvo prikišamas skurdas sakant, kad filosofija niekam nenaudinga, jis, kaip pasakojama, remdamasis astronomija dar žiemą numatė būsiant gausų alyvų derlių ir, turėdamas šokių tokių išteklių, iš anksto sumokėjo visoms Mileto ir Chijo aliejaus spaudykloms ir nebrangiai jas nusamdė, nes nebuvo varžovų. Kai atėjo metas ir daugeliui prireikė [tu spaudyklų] vienu metu ir staiga, jis, perleidęs jas savo sąlygomis, surinko daug pinigų ir taip įrodė, kad filosofams nėra sunku praturtėti, jei jie to nori, tačiau tai nėra tas dalykas, į kurį nukreiptos jų pastangos. 6. Taigi sakoma, kad tokiu būdu Talis įrodė savo išmintį, o toks turtėjimo būdas – sugėbėti užsitikrinti sau monopolį – yra, kaip minėjo-

me, bendras. Todėl ir kai kurie miestai taip daro, kai pristanga išteklų – sukuria prekių monopolį.

7. Sicilijoje kažkoks žmogus už padėtus pas jį pinigais supirko visą geležį iš geležies liejyklų, o paskui, kai atvyko pirkliai iš uostų, jis pardavinėjo ją vietinėtis ir, nors nustatė nedidelį antkainį, vis dėlto, įdėjęs penkiasdešimt talentų, uždirbo šimtą.

8. Sužinojęs apie tai Dionisijas²² liepė jam pasiimti pinigų ir ilgiau nebeprasilikti Sirakūzuose, nes jis atrado būdus gauti pajamų, kurie paties [tirono] reikalams buvo žalingi. Be abejo, šis atradimas yra tas pat kaip ir Talio, nes abu jie sugebėjo susikurti monopolį. O tai naudinga žinoti ir valstybės vyrams, nes daugeliui valstybių lėšos ir tokie būdai gauti pajamų reikalingi kaip ir ūkiui, ir netgi labiau. Todėl kai kurie valstybės vyrai savo valstybinę veiklą ir skiria vien tam.

V. 1. Ūkio valdymo meno dalys yra trys: viena – šeimininko [valdžiai], kuri aptarta anksčiau, kita – tėvo [valdžiai], o trečia – santuokiniai [santykiai], žmonos ir vaikų valdymas, 2. ir abiejų – kaip laisvųjų (tačiau ne tuo pačiu būdu: žmonos – pilietinė, o vaikų – karaliaus [valdžiai]). Juk vyriškasis pradas pagal savo prigimtį labiau tinka valdyti negu moteriškasis (jei tik [jų sąjungą] nesusidarė priešingai prigimčiai), o vyresnis ir subrendęs žmogus – labiau negu jaunesnis ir nesubrendęs. Daugumoje valstybinių pareigų valdantysis ir valdomasis nuolat vienas su kitu keičiasi vietomis (nes jie siekia, kad jų prigimties būtų lygios ir niekuo nesiskirtų), bet vis dėlto, kai vienas valdo, o kitas yra valdomas,

siekiamą, kad skirtųsi jų išorė, titulai ir pagarbos reiškinimas, kaip Amasis papasakojo apie dubenį kojoms plauti²³; vyriškojo prado santykis su moteriškoju pradų yra kaip tik toks. O vaikus tėvas valdo kaip karalius, nes gimdytojas yra valdantysis ir dėl to, kad myli, ir dėl to, kad jis vyresnis, – tai ir būdinga karaliaus valdžiai. Todėl Homeras teisingai pavadino Dzeusa, pasakęs

tėvas žmonių ir dievų²⁴

apie jų visų karalių. Juk reikia, kad karalius išsiskirtų prigimtimi, bet būtų tos pačios rūšies; toks yra vyresniojo santykis su jaunesniuoju ir gimdytoju su vaiku.

3. Taigi akivaizdu, kad ūkio valdymas labiau rūpinasi žmonėmis negu besiele nuosavybe ir būtent jų, o ne nuosavybės, vadinamos turto, gerumu, ir labiau laisvųjų negu vergų.

Pirmiausia apie vergus galima paklausti, ar yra kokio nors kita vergo dorybė, išskyrus būdingą jam kaip įrankiui ir pagalbininkui, kuri būtų labiau gerbtina už pastarąsias, pavyzdžiui, nuosaikumas, narsumas, teisingumas ir kitos panašios savybės, ar nėra jokios kitos, išskyrus kūno tarnybą? Klausimas čia yra dvejopas: jei yra [tokia dorybė], tai kuo jie tada skiriasi nuo laisvųjų, o jeigu nėra, tai būtų keista, nes jie yra žmonės ir turi visiems bendrą sugebėjimą protauti. 4. Beveik toks pat klausimas kyla ir apie moterį bei vaiką – ar esama ir jiems būdingų dorybių ir ar turėtų moteris būti nuosaiki, narsi ir teisinga, ar vaikas būna ir nesuvaldomas, ir nuosaikus, ar ne? Apskritai šiuo at-

žvilgiu būtina ištirti iš prigimties valdomąjį bei valdantįjį – ar jų dorybė yra ta pati, ar ne. Juk jeigu jie abu turi pasižymėti kilnumu ir gerumu, kodėl tuomet apskritai vienas turi valdyti, o kitas – būti valdomas? Jie juk negali skirtis didesniu ar mažesniu [dorybės] laipsniu, nes valdymas ir pavaldumas skiriasi rūšimi, o ne didesniu ar mažesniu laipsniu. 5. Bet jei vienas iš jų turėtų [pasižymėti tokia dorybe], o kitas – ne, būtų keista, nes jei valdantysis nebus nuosaikus ir teisingas, kaipgi galės gerai valdyti? O jei valdomasis – kaipgi galės gerai paklusti? Juk, būdamas nesuvaldomas ir bailus, jis nepadarys nieko, kas jam pridera. Taiigi akivaizdu, kad jie abu turi pasižymėti dorybe, tačiau ši dorybė yra skirtinga (kaip ir iš prigimties valdomųjų).

1260a

Prie to paties mus atveda ir samprotavimas apie sielą, nes joje yra iš prigimties valdantysis ir valdomasis pradai, kuriems mes tariame esant būdingas skirtingas dorybes – protingojo ir neprotingojo prado. 6. Akivaizdu, kad tas pat yra ir kitais atvejais, – mat iš prigimties yra daug valdomųjų bei valdančiųjų [rūšių], nes ne tuo pačiu būdu laisvasis valdo vergą, vyriškasis pradas – moteriškąjį ir vyras – vaiką. Visuose juose glūdi sielos dalys, tačiau glūdi skirtingai, nes vergas iš viso neturi valios prado, moteriškasis pradas turi, tačiau neveiksminga, ir vaikas turi, tačiau neišvystyta. 7. Todėl valdovas privalo turėti tobulą proto dorybę (nes kūrinys iš esmės yra meistro, o protas ir yra meistras), o kiekvienam kitam jos reikia turėti tiek, kiek jam pridera. Reikia manyti, kad tas pat pasakytina ir

apie būdo dorybes, t. y. kad visi privalo jų turėti, tačiau ne vienodai, o tiek, kiek kuriam reikia savo paskirčiai atlikti. 8. Tad akivaizdu, kad visi minėtieji turi savas būdo dorybes ir kad moters bei vyro nuosaikumas nėra toks pat, taip pat ir narsumas bei teisingumas (taip manė ir Sokratas²⁵), tačiau vienoks yra valdymo narsumas, kitoks – vykdymo, panašiai ir kitos savybės. Tai aišku ir ištyrus smulkiau, nes tie, kurie kalba apibendrintai (esą dorybė yra gera sielos būseną ar teisingas elgesys, ar dar kas nors panašaus), apsišauna. Daug teisingiau teigia tie, kurie, kaip Gorgijas²⁶, išvardija dorybes, negu tie, kurie apibrėžia dorybę šitaip. Todėl reikia manyti, kad tai, ką poetas pasakė apie moteri, tinka joms visoms:

Tylėjimas – tai moters puošmena²⁷,

tačiau vyrams – jau ne. 9. Kadangi vaikas yra dar neišsivystęs, tai aišku, kad ir jo dorybė yra susijusi ne su juo pačiu, bet su tuo, kuris yra visišškai išsivystęs ir jam vadovauja. Panašiai ir vergo dorybė yra jo šeimininko atžvilgiu.

Nustatėme, kad vergas yra naudingas būtiniejiems poreikiams tenkinti, taigi akivaizdu, kad ir dorybės jam reikia nedaug – tiek, kad nesivaldymas ar bailumas nesukliudytų atlikti darbus. (10. Kas nors gali paklausti: jeigu tai, kas dabar pasakyta, yra teisinga, ar amatininkai irgi turi turėti dorybę, – juk jie dažnai dėl nesivaldymo apleidžia darbus, – ar tai yra visiškai kas kita? Vergas mat yra [šeimininko] gyvenimo dalininkas, o amatinin-

1260b

kas laikosi atokiau, ir jo daliai tenka tiek dorybės, kiek jam būdingas vergiškumas. Juk paprastam amatininkui būdingas tam tikras vergiškumas; vergas priklauso prie tu, [kurie yra tokie] iš prigimties, tačiau joks batusiuvs ar koks kitas amatininkas nėra [toks iš prigimties].) 11. Taigi akivaizdu, kad šeimininkas turi įdiegti vergui tokią dorybę, tačiau ne toks, kuris yra šeimininkas [ta prasme], kad moko jį darbu. Todėl neteisūs tie, kurie nepripažįsta, kad vergams būdingas mąstymas, ir sako, kad reikia tik įsakinėti²⁸, – vergams juk dar labiau reikia pamokymų negu vaikams.

Tačiau šiuos dalykus taip ir apibrėžkime, o vyrą ir moterį, vaikus ir tėvą ir kiekvienam iš jų būdingą dorybę, ir jų tarpusavio santykius, kas yra gerai ir kas negerai, kaip reikia siekti gerovės ir vengti blogio, būtina aptarti ten, kur [bus kalbama] apie santvarką²⁹. 12. Kadangi kiekvienas ūkis yra valstybės dalis, o šie dalykai – ūkio dalis, ir kadangi atskiros dalies dorybė turi būti susijusi su visumos dorybe, tai vaikus ir moteris būtina auklėti atsižvelgiant į santvarką, jei tik valstybės gerovė bus geri; bet ji būtina turi priklausyti, nes moterys sudaro pusę laisvųjų, o iš vaikų išaugs tie, kurie dalyvaus valstybės valdyme. Kadangi šie dalykai jau apibrėžti, o kiti aptartini kituose [skiruose], tai, palikę dabartinius samprotavimus ir laikydami juos užbaigtais, tęskime svarstymą nuo kito išeities taško ir pirmiausia aptarkime tai, kas pasakyta apie geriausiąją santvarką.

ANTRA KNYGA

I. 1. Kadangi mes pasirinkome tirti tą pilietinę bendriją, kuri iš jų visų būtų tinkamiausia sugabantiems gyventi taip, kaip labiausiai trokštama, būtina apžvelgti ir kitas santvarkas – ir tas, kurios yra kai kuriose iš tų valstybių, apie kurias sakoma, kad jos turi gerus įstatymus, ir tas, apie kurias yra kalbėję kai kurie [mąstytojai] ir kurios atrodo esančios gerai sugalvotos, kad pamatytume, kas jose teisinga ir naudinga, be to, kad neatrodytų, jog ieškoti kažko kito, skirtingo nuo jų, skatina vien noras gudrauti, bet suprastume, jog mes imamės šio tyrinėjimo todėl, kad nūnai egzistuojančios santvarkos nelabai gerai veikia.

2. Pradėti pirmiausia reikia nuo to, kas ir yra natūrali tokio svarstymo pradžia: neišvengiamai visų piliečių arba viskas yra bendra, arba nėra nieko bendro, arba kai kas bendra, o kai kas – ne. 1261a Kad nebūtų nieko bendro, akivaizdžiai neimanoma, nes valstybė yra tam tikra bendrija, ir visų pirma neišvengiamai bendrai naudojamosi vieta; vienos valstybės vieta yra viena, o piliečiai yra vienos valstybės dalininkai. Tačiau ar tai valstybei,